

**Міністерство освіти і науки України
Одеська національна академія харчових технологій**

ОГІЄНКО МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 331.102.344

**РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Одеса - 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Відокремленому підрозділі «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор
ЛАГОДІЄНКО Володимир Вікторович,
Одеська національна академія харчових технологій,
завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
БРИЧ Василь Ярославович,
Тернопільський національний економічний університет,
проректор з науково-педагогічної роботи;

доктор економічних наук, професор
БОГАТИРЬОВ Костянтин Олександрович,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
завідувач кафедри теоретичних основ олімпійського та професійного спорту;

доктор економічних наук, доцент
ХЛІВНА Ірина Вікторівна,
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського,
професор кафедри фінансів.

Захист відбудеться **11 липня 2018 р. о 10⁰⁰ годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.088.05 в Одеській національній академії харчових технологій за адресою: 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, аудиторія А-234.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної академії харчових технологій за адресою: 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, читальний зал.

Автореферат розісланий **11 червня 2018 р.**

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Крупіца І.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Світова фінансово-економічна криза поставила перед Україною, як і перед іншими державами світу, найскладнішу задачу пошуку нової посткризової моделі соціально-економічного розвитку. Однією з умов її вирішення є забезпечення збалансованого розвитку людського потенціалу та перехід до постіндустріальної форми господарювання на базі інноваційного розвитку.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України та її регіонів засвідчують нагальну необхідність кількісної та якісної трансформації соціально-економічних систем всіх рівнів у напрямку їх оптимізації та переходу на інноваційний шлях розвитку, що неможливе без модернізації національного господарства, збалансованого й цілеспрямованого розвитку його потенціалу в усіх сферах.

Людський розвиток виступає важливим фактором реформування суспільства в руслі сучасних інформаційно-технологічних, інституційно-інфраструктурних та соціо-гуманітарних змін. Важливим є місце людини в державній політиці та можливість розвитку кожного окремого мешканця. В умовах розвитку інформаційного простору оновлюються концептуальні підходи до сутнісного розуміння людського капіталу шляхом перерозподілу співвідношення між економічними та соціо-гуманітарними складовими в сторону зменшення першої та зростання другої компоненти. Різні рівні розвитку людського потенціалу регіонів викликані різноманітними історико-культурними, політичними, соціально-економічними та природно-кліматичними чинниками. Зростання рівня життя населення регіону залежить від ряду факторів серед яких: наявність природних ресурсів, трудовий потенціал, розвиток малого та середнього підприємництва, ефективність роботи владних структур тощо.

Питання людського потенціалу висвітлюються у наукових доробках багатьох вчених. Безпосередньо аналізом розвитку людського потенціалу займалися такі зарубіжні вчені, як: С. Фаруда-Парр, Дж. Барней, В.Р. Буковіч, Т.Маккінлі, Е.Брюн, Р.Л. Уільямс, Е. Пашер, Т. Ронен, С.Фукуда-Парр та інші. Серед українських вчених дослідників людського потенціалу заслуговують на увагу праці К.О.Богатирьова, О.М.Бородіної О.Б.Бутнік-Сіверського, В.М. Геєця, Г.М. Гузенка, В.І. Гунько, Ю.В. Гава, В.Я.Брича, Е.М.Лібанової, П.М.Макаренка, А.Є.Никифорова, В.А. Семикіна, І.В.Хлівної та інших. За результатами їх наукових досліджень здійснено формування вагомого науково-методологічного обґрунтування системи розвитку людського потенціалу, проте багатогранність та особливість даного питання в умовах розвитку трансформаційних процесів доводить необхідність додаткових досліджень людського потенціалу на рівні регіональних соціально-економічних систем, що і підтверджує актуальність обраної тематики та дає підстави обґрунтувати мету, завдання та зміст дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Отримані автором наукові результати, розроблені теоретико-методологічні положення й

висновки відповідають тематиці науково-дослідних робіт: «Київського національного університету культури і мистецтв», зокрема темі: «Дослідження трансформаційних процесів в міжнародному туризмі в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0117U006176); Одеської національної академії харчових технологій за темою: «Методологія управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону» (номер державної реєстрації 0116U005701) та наукового журналу «Економіка і фінанси» «Формування механізму ефективного регулювання та управління економічною діяльністю підприємств (ДР 0113U007514) в рамках яких автором запропоновано нові методологічні підходи до регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування теоретико-методологічних та прикладних засад розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем та удосконалення стратегічних напрямів людського розвитку в умовах посилення регіональних інтеграційних процесів.

Для досягнення поставлені й виконані такі основні *завдання*:

- обґрунтувати поняття «людського потенціалу регіону» на основі сучасних соціально-економічних концепцій;
- проаналізувати змістовну характеристику та систематизувати функції людського потенціалу в соціально-економічних системах;
- дослідити сутність та особливості трансформації регіональних соціально-економічних систем, систематизувати її класифікаційні ознаки;
- уточнити поняття «людський потенціал економічного розвитку регіону» на підставі сучасних наукових підходів;
- розвинути підходи до класифікації факторів впливу на розвиток людського потенціалу;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади розвитку людського потенціалу;
- запропонувати методичний інструментарій регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку;
- систематизувати складові елементи людського потенціалу, що сприятиме підвищенню ефективності його аналізу, моніторингу та управління на всіх стадіях «життєвого циклу»;
- удосконалити методичний та аналітичний інструментарій оцінювання людського потенціалу регіональних систем;
- розробити структурну факторну модель середовища людського потенціалу, визначити напрям та силу впливу окремих елементів на формування, розвиток і реалізацію людського потенціалу в регіоні;
- запропонувати систему формалізованих критеріїв оцінювання людського потенціалу та факторів регіонального середовища людського розвитку;
- дослідити взаємозв'язки між інвестиціями в людський капітал та

характеристиками економічного розвитку регіональних соціально-економічних систем;

- розробити рекомендації з удосконалення напрямів розвитку людського потенціалу.

Об'єктом дослідження є процеси людського розвитку регіону та трансформації регіональних соціально-економічних систем.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні імперативи, методичні та науково-практичні підходи до розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є наукові положення економічної теорії, теорій регіонального та людського розвитку, праці вітчизняних науковців та зарубіжних дослідників в сфері розвитку людського потенціалу.

Дисертацію виконано з використанням загальнонаукових та економіко-статистичних методів: аналізу та синтезу – для усестороннього вивчення процесів регіонального та людського розвитку; систематизації – для характеристики передумов, факторів та наслідків розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем; систематизації – для визначення просторового розподілу суб'єктів регіонального та людського розвитку; статистичні – для систематизації та узагальнення явищ і процесів супутніх формуванню людського капіталу регіону; прогнозування – для визначення впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону, що дозволяє визначати наявні й прогнозовані «розриви» між фактичними та цільовими показниками; комп'ютерної обробки, графічного представлення та аналізу інформації за допомогою програм Microsoft Excel- для обґрунтування відповідних стратегічних програм та поточного управління процесами розвитку людського потенціалу у регіоні.

Інформаційну базу дослідження становлять закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, звітні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших міністерств і відомств, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали конференцій і семінарів, монографії, збірники та наукові статті; інтернет-ресурси тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі викладено теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем. Результати дослідження орієнтовані на обґрунтування концептуальних засад розвитку людського потенціалу регіонів України. Найбільш важливими науковими результатами, що характеризуються новизною, є наступні положення:

вперше:

- обґрунтовано концептуальні засади управління розвитком людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем, в основі яких лежить синтез процесного, системного та проблемно-цільового підходів

щодо оцінки стану та здійснення регуляторних впливів на системні процеси формування та трансформації можливостей мобілізації кількісних та якісних складових людського потенціалу суб'єктів та компонент вказаних соціально-економічних систем в контексті підвищення ефективності їх функціонування;

- окреслено методологічний підхід до залучення методичного інструментарію регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону, що дозволяє визначати наявні й прогнозовані «розриви» між фактичними та цільовими показниками і слугує базою для обґрунтування відповідних стратегічних програм та поточного управління процесами розвитку людського потенціалу у регіоні;

- ідентифіковано напрями розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем та виокремленні пріоритетних джерел інвестування активів людського капіталу та їх ієрархії шляхом типізації завдань розвитку, які доцільно виконувати за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, домогосподарств і родин, а також роботодавців;

удосконалено:

- наукове тлумачення поняття «людський потенціал регіону», яке відрізняється з-поміж існуючих тим, що визначається як унікальна комбінація природної та набутої фізичної, соціальної, інтелектуальної, культурної й духовної компонент потенціалу його носіїв, які становлять населення регіону з відповідними умовами для їх реалізації, що дозволяють ефективно вирішувати поточні та стратегічні завдання регіонального розвитку у заданому векторі;

- змістовні характеристики функцій людського потенціалу в соціально-економічних системах, що, на відміну від існуючих, розглянуто з позиції таких класифікаційних підходів: за інтересами, за соціальним значенням, за тривалістю у часі та за сферами спрямованості;

- поняття трансформації регіональних соціально-економічних систем, що, на відміну від відомих, розглядає її як комплексний процес кількісних, якісних та структурних змін елементів, зв'язків і відносин, що характеризує її генезис до іншого стану або якісно нової системи;

- підходи до систематизації складових елементів людського потенціалу, де, на відміну від традиційних, здійснено їх групування за компонентами безпосередньо потенціалу та компонентами регіонального середовища, кожна з яких розглядається з позиції «життєвого циклу» та у контексті мотиваційного впливу;

- методичний та аналітичний інструментарій оцінки людського потенціалу, що базується на поєднанні статистичного аналізу з бенчмаркінговими інструментами й дозволяє оцінити рівень людського потенціалу регіону в цілому і за окремими компонентами у розрізі регіону та країни, визначити його сильні сторони, резерви та шляхи підвищення;

- структурна модель середовища людського потенціалу та методичні підходи до оцінювання впливу окремих компонент що, на відміну від існуючих

враховують мотиваційні аспекти його формування, розвитку і реалізації у межах регіональних соціо-економічних систем;

набули подальшого розвитку:

- трактування поняття «людський потенціал розвитку регіону», що визначає його роль у процесах трансформації соціально-економічних систем та уточнює його зміст через розширення системи чинників і умов, що дозволяють людським ресурсам здійснювати структурну перебудову економіки, забезпечують збалансоване нагромадження продуктивного і споживчого багатства в обсягах, достатніх для підвищення якості життя населення регіону;
- підходи до класифікації факторів впливу на розвиток людського потенціалу, що на відміну від існуючих, включають такі ознаки: рівень формування (глобальні, державні, регіональні, локальні, індивідуальні), сфера впливу (економічні, природні, соціальні, техніко-технологічні, політичні), ступінь керованості (стихійні, керовані, частково-регульовані), швидкість змін (довгострокові, середньострокові та короткострокові) та напрям впливу (стимулятори і дестимулятори);
- формалізовані системи критеріїв оцінювання людського потенціалу і факторів регіонального середовища, що відрізняються з поміж існуючих тим, що враховують стадії життєвого циклу суб'єктів, елементів та компонент регіональних соціально-економічних систем, ключові детермінанти і мотиваційні аспекти розвитку людського потенціалу у визначних соціально-економічних умовах;
- визначення взаємозв'язків між інвестиціями в людський капітал та характеристиками економічного розвитку регіональних соціально-економічних систем за рахунок доповнення їх складовими блоками індексу регіонального людського розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості практичного втілення запропонованих рекомендацій щодо оцінки людського потенціалу регіону та щодо розробки стратегічних напрямів людського розвитку через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем. Розроблено концептуальні основи формування стратегії розвитку людського потенціалу України в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем та з врахуванням міграційних процесів.

Результати дослідження, висновки і рекомендації, що містяться у роботі, схвалені та використовуються у практичній діяльності Регіонального фонду підтримки підприємництва в Миколаївській області (довідка № 22/18 від 11.08.2016 р.); Бюро регіонального розвитку, КП Одеської обласної державної адміністрації (довідка № 653 від 19.10.2016 р.); Херсонської обласної ради (довідка № 42-112-358/116 від 26.10.2016 р.); Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської ОДА (довідка № 98/02-117 від 16.02.2017р.); в навчальному процесі ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (довідка № 1/25-30 від 20.09.2017 р.).

Особистий внесок дисертанта. Всі наукові результати, викладені в дисертації належать автору особисто. З наукових публікацій, що у співавторстві, використані лише ті матеріали, які є результатом особистої праці

здобувача. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Найбільш вагомими теоретико-методологічними положеннями та практичними рекомендаціями дисертаційного дослідження апробовано на численних науково-практичних конференціях найважливішими серед яких є: International Scientific Conference “Modern Transformation of Economic and Management in the Era of Globalization, (Klaipeda, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Прикладна економіка - від теорії до практики» (м. Тернопіль, 20 жовтня 2016 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна національна економіка країни: проблеми, дослідження, перспективи», (20 жовтня 2017 р., м. Київ); IV Міжнародна науково-практична конференція «Глобальний економічний простір: Детермінанти розвитку», (15 грудня 2017 р., м. Миколаїв); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна національна економіка країни: проблеми, дослідження, перспективи», (21 січня 2018 р., м.Одеса); II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Фінансове регулювання зрушень у економіці України», (18 квітня 2018 р., м.Мукачеве); щорічні конференції професорсько-викладацького складу Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (Миколаїв, 2015-2018 рр.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 32 наукових праці загальним обсягом 17 авт. арк., з яких особисто автору належить 15 авт. арк. Із них: 1 монографія, 23 статті у наукових фахових виданнях, у т.ч. 1 – в іноземних виданнях та міжнародних наукометричних базах, 5 – в інших наукових виданнях, 4 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків і списків використаних джерел до кожного розділу. Основний обсяг дисертації становить 438 стор. комп'ютерного тексту, який містить 70 таблиць і 75 рисунків. Список використаних джерел складається із 276 найменувань, 10 додатків – на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретичні основи розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем» досліджена категорійна значимість поняття «людський потенціал», його особливості та функції, встановлені теоретичні аспекти трансформації регіональних соціально-економічних систем, обґрунтовані фактори формування людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах.

На основі узагальнення наукових праць встановлено, що людський потенціал людський потенціал є унікальним фактором розвитку соціально-економічної системи, оскільки виступає водночас рушійною силою трансформації системи, її базовою ланкою, зв'язковим елементом всіх процесів та кінцевим споживачем результатів її функціонування.

Доведено, що людський потенціал регіону - це унікальна комбінація природної та набутої фізичної, соціальної, інтелектуальної, культурної та духовної компонент потенціалу його носіїв, які становлять населення регіону з відповідними умовами для їх реалізації, що дозволяють ефективно вирішувати поточні та стратегічні завдання регіонального розвитку у заданому векторі.

Систематизовано функції людського потенціалу, які розглянуто з позиції таких класифікаційних підходів: за інтересами, за соціальним значенням, за тривалістю у часі та за сферами спрямованості. Крім того встановлено, що в контексті трансформації соціально-економічних систем, яка характерна для сучасного етапу цивілізаційного розвитку, роль людського потенціалу проявляється через такі узагальнюючі функції, як: ефективний менеджмент, генерування інновацій для випереджаючого розвитку, формування конкурентних переваг та адаптація системи до змін у середовищі.

Розглянуто теоретичні підходи та концепції трансформації, на підставі яких запропоновано розглядати трансформацію регіональних соціально-економічних систем як комплексний процес кількісних, якісних та структурних змін елементів, зв'язків та відносин, що характеризує її генезис до іншого стану або якісно нової системи.

Систематизовано та розвинуто класифікаційні ознаки трансформації, що дозволяє ідентифікувати її тип, особливості, рушійні сили соціально-економічних перетворень регіональних систем та підвищити рівень керованості змін.

Зазначено, що головними цілями конструктивної трансформації регіональних соціально-економічних систем є їх розвиток, тобто перехід на якісно вищий рівень функціонування та відтворення, основними критеріями якого підвищення економічної, соціальної та екологічної ефективності системи. Запропоновано концептуальну схему трансформації регіональних соціально-економічних систем, у якій інтегровано пріоритетні принципи, архітектуру інституційного забезпечення та результати проведених перетворень.

На підставі критичного аналізу наукових праць з проблем формування людського потенціалу у регіональних соціально-економічних системах, уточнено термін «людський потенціал економічного розвитку», під яким запропоновано розуміти систему чинників і умов, що дозволяють людським ресурсам здійснювати структурну перебудову економіки, забезпечують збалансоване нагромадження продуктивного і споживчого багатства в обсягах, достатніх для підвищення якості життя населення регіону.

Одним з важливих чинників формування людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах є наявність багатих покладів мінералів і родючих земель. Проте історична важливість цієї обставини зовсім не означає, що вона продовжує мати те саме значення в сучасному суспільстві. Адже станом на сьогодні з одного боку існують країни, котрі мають незначні за обсягами поклади корисних копалин, які, проте, мають високий рівень економічного розвитку (наприклад, Норвегія, Швейцарія), і навпаки, значна кількість країн Латинської Америки відстає у розвитку, навіть маючи багаті природні ресурси. Також часто зустрічаються випадки, коли наявність досить

дешевих природних ресурсів суто психологічно змушує переоцінювати їх значення і не рахуватися з вигодами, заснованими на чисто економічних розрахунках.

Визначено, що формування конкурентоспроможної соціально спрямованої економіки з розвиненим людським потенціалом є стратегічним курсом регіональної економічної політики розвитку, при цьому важливою передумовою формування людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах, здійснення кардинальних ринкових перетворень, реалізації регіональних стратегій економічного зростання є розвиток та підтримка малого підприємництва.

Важливою складовою формування людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах є науково-технічний потенціал. У той час коли в переважній більшості країн світу відмічається прагнення до розвитку науково-технічного потенціалу, в Україні прослідковується прямо протилежна тенденція – до його руйнування. Створений протягом десятиліть працею мільйонів людей, науково-технічний потенціал, який являє собою найбільшу цінність і надбання людської цивілізації, зараз перебуває на межі розпаду. Така ситуація виникла ще в Радянському Союзі, де сама по собі економічна система виявилася невідповідною світовим тенденціям розвитку науки і техніки і не змогла забезпечити поєднання та гармонізацію процесів соціально-економічного та науково-технічного розвитку.

Розглянуто основні чинники людського потенціалу у регіональних соціально-економічних системах, до яких віднесено: модернізацію регіональної економіки; зростання конкуренції на регіональних ринках; урізноманітнення форм власності суб'єктів господарювання; забезпечення реальної свободи вибору сфер діяльності господарюючих суб'єктів та усунення бар'єрів для диверсифікованого розвитку; оптимізація галузевої та територіальної структури виробництва; гнучке поєднання державних, ринкових, матеріальних і духовних чинників та джерел регіонального розвитку.

Найсуттєвішими факторами, що дозволяють забезпечити формування людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах в умовах посткризового відновлення є: модернізація регіональної економіки; зростання конкуренції на регіональних ринках; урізноманітнення форм власності суб'єктів господарювання; забезпечення реальної свободи вибору сфер діяльності господарюючих суб'єктів та усунення бар'єрів для диверсифікованого розвитку; оптимізація галузевої та територіальної структури виробництва; гнучке поєднання державних, ринкових, матеріальних і духовних чинників та джерел регіонального розвитку. Оптимальна композиція наведених чинників у регіоні створює передумови для розвитку людського потенціалу та сприяє його перетворенню у людський капітал.

Проведені дослідження дозволили удосконалити підхід до класифікації факторів впливу на формування людського потенціалу (рис. 1), що допоможе більш чітко окреслити напрямки їх оцінювання.

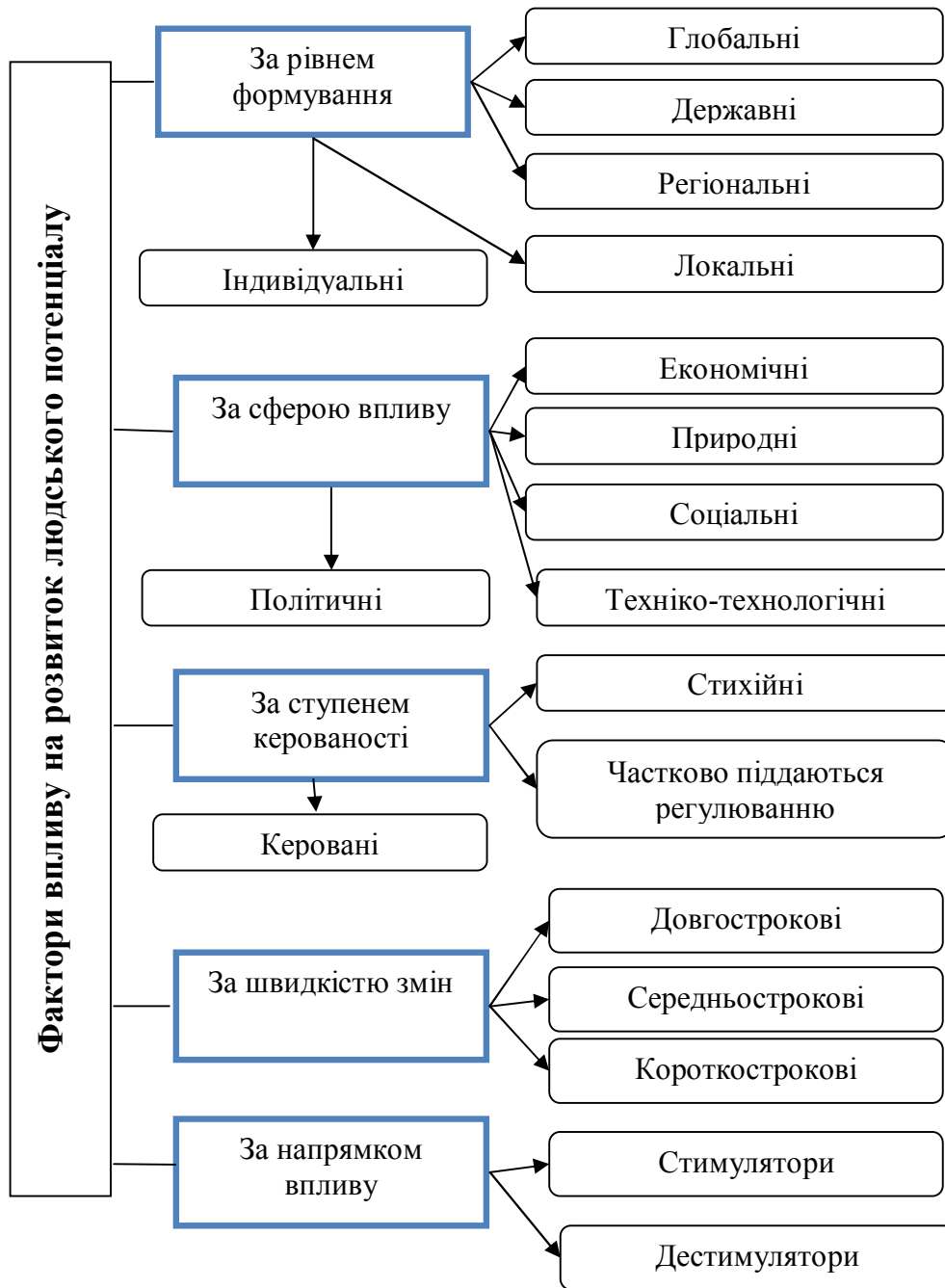

Рис. 1. Класифікація факторів розвитку людського потенціалу

Досліджено теоретичні підходи до класифікації факторів впливу на розвиток людського потенціалу, на основі яких здійснено їх розгорнуту систематизацію за такими ознаками: рівнем формування (глобальні, державні, регіональні, локальні, індивідуальні), сферою впливу (економічні, природні, соціальні, техніко-технологічні, політичні), ступенем керованості (стихійні, керовані, частково-регульовані), швидкістю змін (довгострокові, середньострокові та короткострокові) та напрямком впливу (стимулятори і дестимулятори).

У другому розділі «Методологічні основи дослідження людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах» досліджена методологія дослідження людського потенціалу, обґрунтовані методичні

підходи та інструментарій дослідження розвитку людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах, розроблено методичне забезпечення моніторингу регіональних факторів людського розвитку.

На основі розгляду методологічних засад і підходів розроблено методологічний інструментарій комплексного дослідження людського потенціалу України та її регіонів та вироблення на цій основі стратегічних і тактичних заходів щодо його збереження, розвитку та створення умов для ефективного використання, за результатами якого:

Обґрунтовано, що комплексне дослідження людського потенціалу потребує одночасного поєднання трьох методологічних підходів, а саме системного, процесного та проблемно-цільового. Результатом такого дослідження

Визначено, що з позицій процесного підходу людський потенціал являє собою результат послідовного перетворення людських ресурсів у людський капітал, що при належному використанні, сприяє його відтворенню у кожному циклі на більш високому, якісному рівні й забезпечує соціально-економічний розвиток держави та підвищення якості життя суспільства. У цьому контексті, його дослідження пропонується проводити у рамках таких фаз, котрі у роботі характеризують «життєвий цикл потенціалу», як формування, розвиток та реалізація. Кожна з наведених фаз характеризується специфічними факторами, умовами та результативними показниками.

З позиції системного підходу людський потенціал запропоновано розглядати як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів, кількісні структурні та якісні співвідношення яких визначають рівень означеного потенціалу на відповідній стадії його формування, розвитку чи прояву. Крім того, зазначено, що людський потенціал регіону є «відкритою системою», що залежить від впливу зовнішніх чинників, серед яких найбільш вагомими є макроекономічні, регіональні та галузеві.

Обґрунтовано, що потенціал - це завжди порівнювана величина. У цьому контексті удосконалено бенчмаркінговий підхід до оцінювання людського потенціалу, що базується на відповідній методиці визначення переліку показників його оцінювання, формуванні об'єктивної бази для порівняння, обчисленні інтегральних показників на кожному рівні агрегування з переведенням їх в оціночні бали. Використання такого інструментарію допоможе адекватно оцінити стан потенціалу та його компонент і формувати відповідні управлінські рішення.

У процесі дискусійного дослідження сформувалася думка, що людський потенціал, як узагальнююче поняття деталізується на різних рівнях його формування і, відповідно, прояву. У зв'язку з цим, важливою методологічною задачею є аналіз рівнів людського потенціалу, що дозволить більш чітко окреслити межі об'єкта дослідження.

З економічних позицій вважаємо за доцільне розглядати такі рівні формування та прояву людського потенціалу: індивідуальний, мікро-, мезо-, макро- та глобальний рівень.

Систематизовано складові елементи оцінювання людського потенціалу, які на відміну від існуючих, згруповано у дві великі групи - компоненти потенціалу та компоненти регіонального середовища. Такий поділ дозволяє дослідити та чітко усвідомити причинно-наслідковий в'язок між рівнем людського потенціалу та його головними детермінантами, зокрема на регіональному рівні. Компоненти людського потенціалу дозволяють оцінити його сучасний стан із врахуванням історичного досвіду формування та тенденції розвитку. Аналіз регіональних детермінант формує уявлення про причини досягнутого рівня людського потенціалу та інструменти регулювання процесів його формування, розвитку й реалізації.

Узагальнено методологічні підходи, принципи, методи та інструменти наукового пізнання, що об'єднані в єдину модель комплексного дослідження людського потенціалу. Розробка та реалізація запропонованої моделі слугує поглибленню регіонального аналізу компонентних дисбалансів, а реалізація методичних кроків – розширенню методології порівняльного та цільового аналізу регіонів України.

Досліджуючи людський потенціал, використовуючи прийоми процесного підходу можна чітко визначити проблемні місця та «точки росту» потенціалу, розробити відповідні заходи та розподілити відповідальність за окремі напрямки реалізації таких заходів. Так, фаза формування людського капіталу є базовою для визначення подальших напрямків його розвитку і використання. На цьому етапі основними показниками дослідження людського потенціалу є встановлення фактичного його рівня, що описується переважно демографічними показниками певної територіальної локації (громада, регіон, субрегіон, держава). Таким чином, демографічні показники (чисельність, структура населення, міграційні потоки) є вхідними для оцінювання потенціалу на етапі його формування. У рамках даної фази важливо також провести ретроспективний аналіз та встановити основні тенденції розвитку даних показників, що є вихідними для даної фази.

Використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження людського потенціалу як єдиного соціального організму на всіх рівнях його прояву дозволяє:

- дослідити соціально-економічні та глобальні детермінанти розвитку людського потенціалу на сучасному цивілізаційному етапі ;
- провести оцінку стану і напрямків розвитку людського потенціалу у контексті вимог сучасності;
- сформулювати комплексну систему стратегічного розвитку людського потенціалу України та її регіонів.

За результатами проведених досліджень, запропоновано узагальнену методологію дослідження людського потенціалу, що може бути використана для аналізу, оцінки чи моніторингу людського потенціалу на будь-якому рівні агрегування та у відповідності до поставлених цілей (Рис.2.)

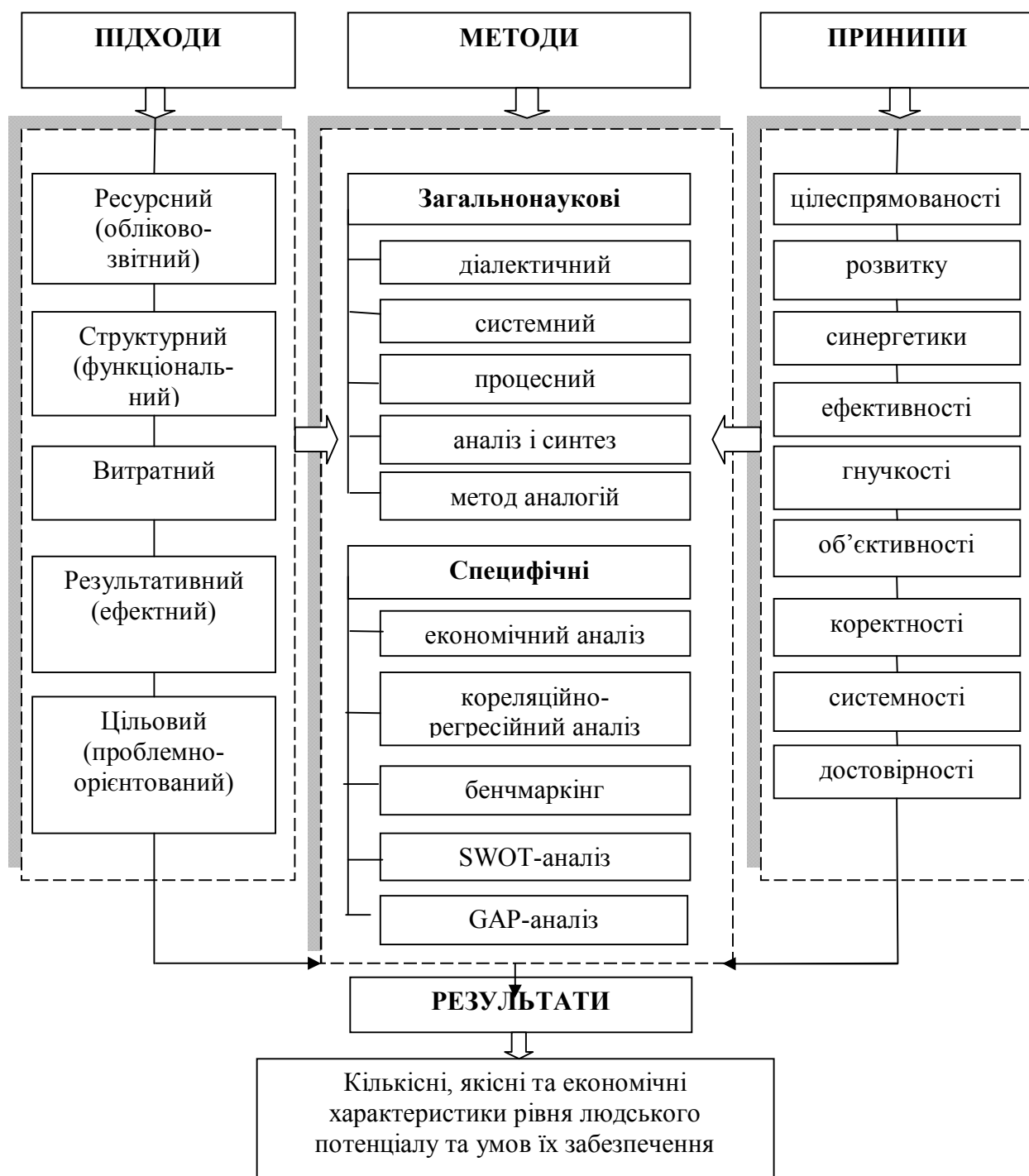

Рис.2. Методологічні засади оцінювання людського потенціалу

На основі існуючих підходів удосконалено алгоритм комплексного дослідження людського потенціалу що включає такі етапи: аналіз основних показників людського потенціалу та чинників його формування, розвитку і реалізації у регіоні; бенчмаркінг людського потенціалу та регіонального середовища; проблемно-цільовий аналіз; розробка комплексної системи управління розвитком людського потенціалу у відповідності до стратегічних цілей регіону.

Систематизовано підходи до класифікації регіональних чинників людського потенціалу й уточнено їх класифікаційні ознаки, що може бути використано для спрощення процесу їх ідентифікації та прийняття своєчасних рішень щодо управління окремими аспектами людського потенціалу та його збалансованим розвитком.

Обґрунтовано, що головною рушійною силою розвитку, реалізації та якісного відтворення людського потенціалу на всіх рівнях є відповідна мотивація. У цьому контексті всі чинники регіонального розвитку поділено на дві групи – «гігієнічні чинники» та «мотиватори». Такий поділ розширює можливості щодо пошуку резервів зростання людського потенціалу у залежності від стратегічних потреб регіону.

На рисунку 3. представлено розподіл умов, що здійснюють переважно «гігієнічний» або «мотиваційний» вплив на людський розвиток за окремими фазами життєвого циклу розвитку його потенціалу. Передбачаємо, що важелі слугуватимуть інструментами цілеспрямованого впливу регіональних органів влади на формування чи коригування окремих умов у відповідності до цілей розвитку регіону та його потенціалу.

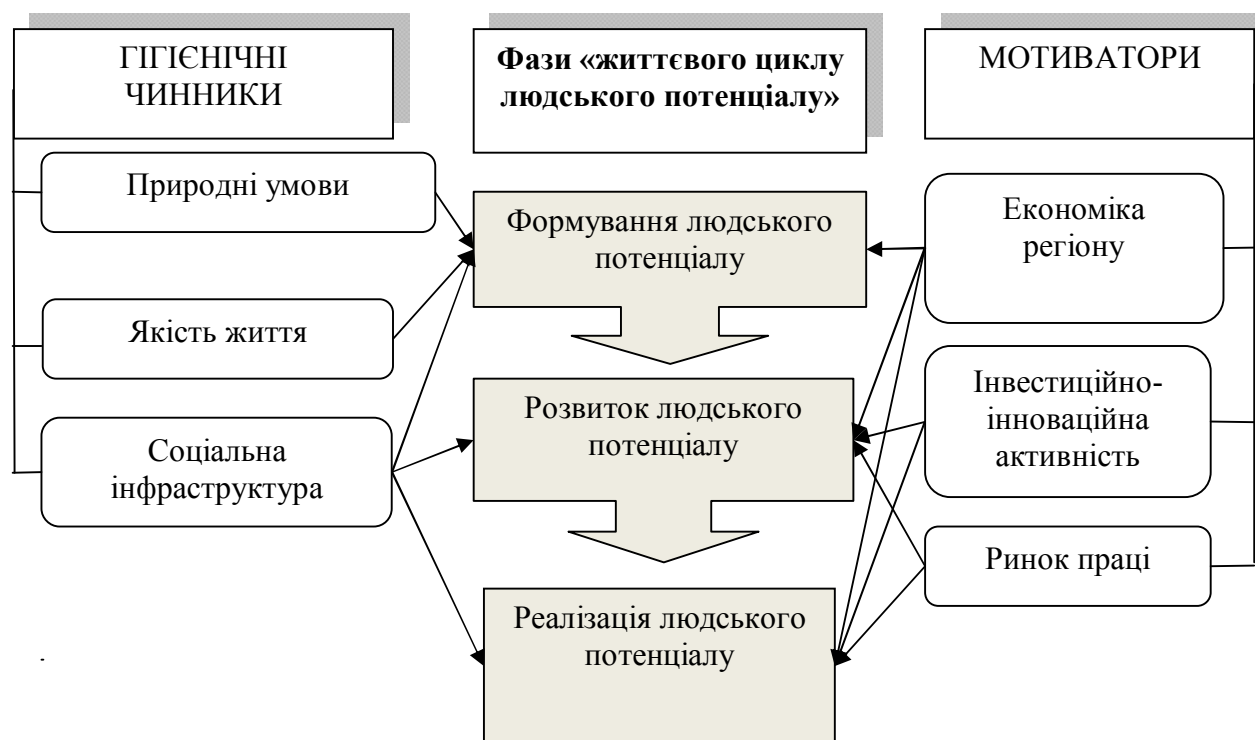

Рис. 3. «Гігієнічні чинники» та «мотиватори» розвитку людського потенціалу у регіоні

Встановлено, що дія гігієнічних чинників проявляється переважно на стадії формування людських ресурсів. Їх головна функція полягає у створенні умов для розширеного відтворення населення, стримування еміграції та стимулювання імміграції носіїв потенціалу у регіон, підтримання певного рівня освіченості та здоров'я людських ресурсів. З огляду на це, до цієї групи чинників віднесено такі компоненти життєвого простору, як природні умови, якість життя та соціальна інфраструктура регіону.

Досліджено, що чинники які умовно названо «мотиваторами» здійснюють вплив безпосередньо на стадіях розвитку та реалізації потенціалу стимулюючи підвищення активності населення регіону в цих процесах, мобілізуючи додаткові зусилля, що вкладаються у власний розвиток та працю. До цієї групи віднесено: економічний, інвестиційно-інноваційний потенціал регіону та стан ринку праці.

Формалізовано критерії класифікації показників оцінювання факторів регіонального середовища та їх вимір у індикаторах, що дозволяє аналізувати умови розвитку людського потенціалу на державному і міжрегіональному рівнях та здійснювати порівняльний аналіз, засновуючись на конкретних кількісних та якісних показниках.

У третьому розділі «Сучасний рівень людського потенціалу України в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем» визначений сучасний стан людського потенціалу України в регіональному розрізі, проведена оцінка рівня життя населення за індексом регіонального людського розвитку, обґрунтована ефективність інвестицій в людський капітал регіональних соціально-економічних систем.

З'ясовано, що демографічна складова виступає основним імперативом оцінки рівня розвитку людського капіталу та основним чинником соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому. Вже тривалий проміжок часу в Україні спостерігається депопуляція населення. Загалом, чисельність населення зменшилася до 42,415 млн осіб у 2017 році порівняно із 45,783 млн осіб у 2010 році. Зменшення чисельності населення становило на 3,368 млн осіб (або 7,36%) за період 2010-2017 рр. Тенденція до зменшення чисельності населення зберігається і для більшості областей України, зростання відбулося тільки у Волинській (+4289 осіб), Закарпатській (+13949 осіб), Київській (+12707 осіб), Рівненській (+11139 осіб), Чернівецькій (+3749 осіб) областях та в місті Київ (140629 осіб). У найбільших за чисельністю населення областях Донецькій та Дніпропетровській, зменшення чисельності мешканців становило відповідно: 222683 осіб та 125070 осіб.

Досліджено демографічні процеси Причорноморського регіону за період 2010-2017 рр., де чисельність населення зменшилася на 81678 осіб. Найбільше зменшення чисельності населення відбулося у Миколаївській області (-39390 осіб), за нею йде Херсонська область (-37782 осіб) і незначними зменшеннями мешканців відзначилася Одеська область (- 4506 осіб), яка є найбільш багаточисельною серед областей Причорноморського регіону. Таким чином, Одеська область серед областей Причорноморського регіону найбільш стійка в збереженні чисельності постійного населення. Крім того в Одеській області за період 2010-2017 рр. відбувся приріст чоловічої статі (+2870 осіб). А в Миколаївській та Херсонській областях зменшення чоловічої статі становило понад 16 тисяч осіб в кожній. Щодо зменшення чисельності жіночої статі, то Миколаївська та Херсонська області також характеризуються майже однаковими показниками, в цих областях зменшення чисельності жінок становить відповідно 23063 осіб та 21325 осіб. Таким чином, чисельність жінок сильніше зменшується ніж чисельність чоловіків (табл.1).

Чисельність постійного населення (за оцінкою) у Причорноморському регіоні
за 2010-2017 рр.*

(на 1 січня; осіб)

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	Приріст 2017- 2010
Україна	45782592	45372692	45245894	42759661	42590879	42414905	-3367687
Миколаївська	1188801	1172766	1167657	1163627	1157492	1149411	-39390
Одеська	2379962	2384100	2385433	2385382	2379229	2375456	-4506
Херсонська	1091999	1076800	1071135	1066444	1060924	1054217	-37782
Причорноморський регіон	4660762	4633666	4624225	4615453	4597645	4579084	-81678
Чоловіки							
Миколаївська	548381	541537	539482	538169	535611	532054	-16327
Одеська	1113819	1118050	1119721	1120602	1118090	1116689	2870
Херсонська	505247	498708	496296	494136	491739	488790	-16457
Жінки							
Миколаївська	640420	631229	628175	625458	621881	617357	-23063
Одеська	1266143	1266050	1265712	1264780	1261139	1258767	-7376
Херсонська	586752	578092	574839	572308	569185	565427	-21325
Постійне населення у віці 0–15 років							
Миколаївська	184191	183541	184714	187004	188076	188600	4409
Одеська	377271	390862	397681	405616	412472	418972	41701
Херсонська	174409	173699	174575	176285	177798	178693	4284
Постійне населення у віці 16–59 років							
Миколаївська	766970	743032	734457	725273	716307	704390	-62580
Одеська	1539254	1509500	1499048	1484935	1468313	1452508	-86746
Херсонська	702189	680798	672033	662436	653761	643553	-58636
Постійне населення у віці 60 років і старше							
Миколаївська	237640	246193	248486	251350	253109	256421	18781
Одеська	463437	483738	488704	494831	498444	503976	40539
Херсонська	215401	222303	224527	227723	229365	231971	16570

Проаналізовано смертність дітей у віці до 1 року за статтю у 2001–2016 роках. За період 2001-2016 роки середнє значення кількості померлих дітей у віці до 1 року становить 4209 осіб. Максимальна кількість померлих дітей у віці до 1 року була у 2007 році і становила 5188 осіб. Починаючи з 2013 року, кількість померлих дітей у віці до 1 року не перевищує середнього значення за досліджуваний період. Після досягнення максимуму у 2007 році, показник кількості померлих дітей у віці до 1 року почав поступово спадати і станом на кінець 2016 року досягнув мінімального значення, а саме 2955 осіб. За умови збереження виявленої тенденції зменшення кількість померлих дітей у віці до 1 року, можливо очікувати, що через десять років цей показник буде вимірюватися в десятках, а не в тисячах одиниць.

Здійснено аналіз смертності дітей у віці до 1 року за статтю по регіонах України у 2016 році. Найбільша кількість померлих дітей у віці до 1 року у 2016 році була у Дніпропетровській області і становила 251 особи, але і

найвищий рівень живонароджених дітей у 2016 році також відповідав Дніпропетровській області, саме тому для аналізу явища дитячої смертності краще використовувати відносні величини координації, зокрема кількість померлих дітей у віці до 1 року на 1000 живонароджених дітей, тобто коефіцієнт дитячої смертності. За 2016 рік найвищий рівень коефіцієнта дитячої смертності був у Закарпатській області, а на друге місце потрапила Херсонська область із найвищим по Україні рівнем коефіцієнта дитячої смертності хлопчиків. Середній рівень коефіцієнта дитячої смертності до 1 року для областей України (за винятком Донецької) у 2016 році становить 7,25. Нажаль, цей показник для Миколаївської (8,1) та Одеської (7,9) областей перевищує середнє значення. Мінімальним значенням коефіцієнта дитячої смертності до 1 року в 2016 році відзначилися Київська та Тернопільські області.

Крім того, важливою складовою розвитку людського потенціалу є покращення фізичного та психологічного здоров'я нації, адже «Здоров'я – це постійна життєва цінність усіх народів, незважаючи на рівень їх розвитку». Регіональний розріз процесів відтворення населення зображено на рисунку 4.

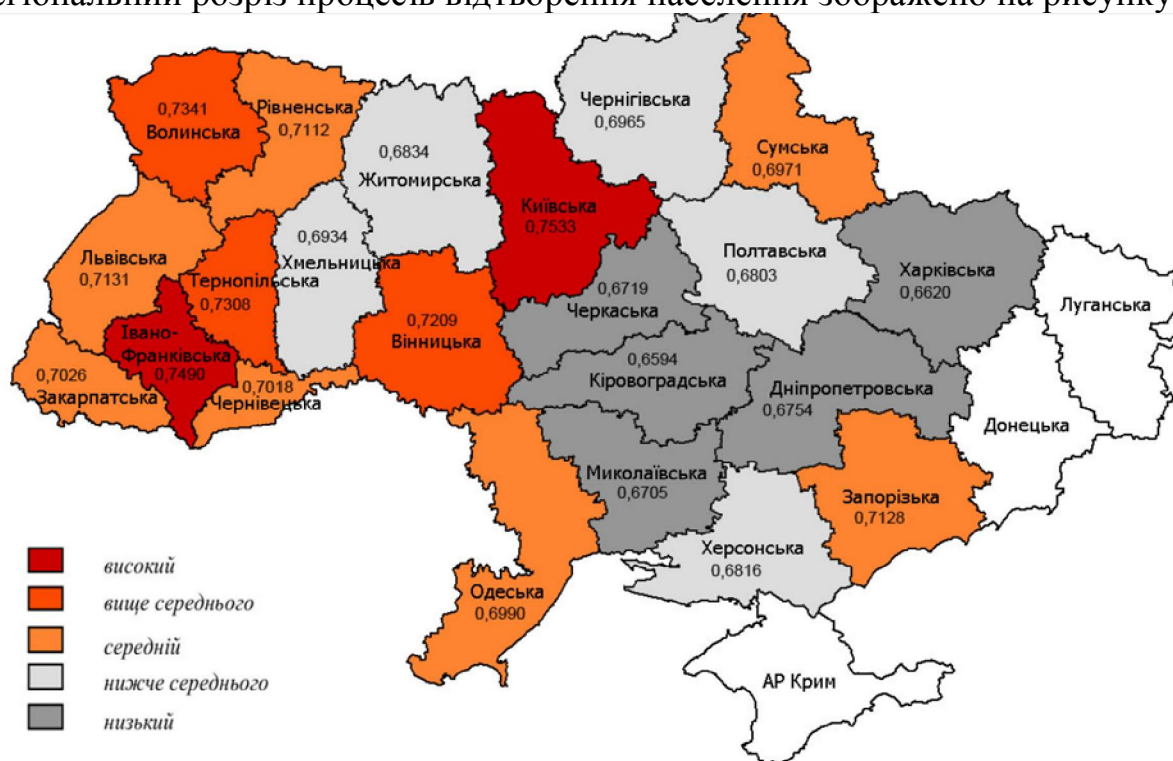

Рис.4. Індекс рівня відтворення населення

Проаналізовано смертність населення за європейським стандартом. За умови фіксованої структури населення найбільше значення коефіцієнта смертності у 2016 році відповідає Київській області, на другому місці стоїть Херсонська область, де кількість померлих на 100 тис. осіб становить 1 192,1. Враховуючи відсутність статистичних даних за 2016 рік по Донецькій та Луганській областях, середній рівень європейського коефіцієнта смертності по областям України становить 1092, тобто кількість померлих на 100 тис. осіб становить 1092 особи. Таким чином, у інших двох областях

Причорноморського регіону, а саме у Миколаївській та Одеській, європейський коефіцієнт смертності перевищує середнє по Україні значення. Тобто, в Причорноморському регіоні високий рівень смертності та загрозливий стан здоров'я населення, що відображається на величині природного приросту.

Проаналізовано природне скорочення населення Причорноморського регіону, яке за 2016 рік становило 19466 особи, 64,5% скорочення відбулося за рахунок міського населення і 35,5% скорочення припало на долю сільського населення. Скорочення населення відбулося по всім областям Причорноморського регіону (19466 особи): по Миколаївській області скорочення населення становило 6640 осіб, по Одеській області – 7153 особи, а по Херсонській – 5673 особи. Таким чином найбільша частка скорочення населення Причорноморського регіону припала на Одеську область (37%), далі Миколаївська область (34%) і на третьому місці Херсонська область (29%). Щодо співвідношення скорочення (приростів) міського та сільського населення, то скорочення міського населення майже в два рази перевищує скорочення сільського населення, що відповідає співвідношенню чисельності міського та сільського населення в Причорноморському регіоні.

Досліджено зміни кількості інвалідів. За період 2011-2017 роки в Україні кількість інвалідів коливалася від мінімального значення 2208508 осіб у 2017 році до максимального значення 2455863 осіб у 2015 році. У 2017 році порівняно із 2011 роком кількість інвалідів зменшилася на 209946 осіб. Максимальна кількість інвалідів у 2017 році проживала у Львівській області і становила 167997 особи. На другому місці за кількістю інвалідів у 2017 році знаходилася Харківська область, де проживало 145449 осіб інвалідів. У найбільших за чисельністю населення областях Донецькій та Дніпропетровській проживає значна кількість інвалідів. У 2017 році в Донецькій області налічувалося 144411 осіб інвалідів, а в Дніпропетровській області – 145350 осіб інвалідів. Середнє значення інвалідів у областях України становить 86339 осіб. Серед областей Причорноморського регіону, Миколаївська та Херсонська відзначаються нижчим від середнього значення рівнем кількості інвалідів (відповідно 54792 та 41729 особи інваліди), а в Одеській області цей показник становить 128852 осіб і перевищує середнє значення. Окреслена тенденція зменшення кількості інвалідів свідчить про позитивні зрушення у здоров'ї населення України.

Проаналізовано рівень зайнятості населення України віком 15–70 років. З'ясовано, що у Миколаївській та Одеській областях Причорноморського регіону рівень зайнятості населення віком 15–70 років перевищував середній показник по Україні, а в Херсонській області зайнятість населення нижче середнього рівня на 0,5%. Позитивним для ринку праці України є зменшення неформальної зайнятості населення. У 2016 році в абсолютному вираженні величина неформальної зайнятості становила 3961,2 тис. осіб і зменшилась на 342,1 тис. осіб порівняно з 2015 роком.

З'ясовано, що в структурі формальної зайнятості переважають особи з низьким рівнем освіти (освітнім ступенем), а в структурі неформальної зайнятості переважають особи з вищою освітою. Серед неформального сектору

працевлаштування 40,8% працівники сільського, лісового та рибного господарства. Серед областей Причорноморського регіону найвищий рівень неформальної зайнятості населення в Херсонській області, він на 17,8% перевищує середнє по Україні значення. В Миколаївській області рівень неформальної зайнятості становить 27,3%, що на 4% більше середнього значення. Найкраща ситуація із неформальним працевлаштуванням в Одеській області, рівень неформальної зайнятості не досягає середнього значення і становить 18,5%.

Серед осіб з повною вищою освітою у 2016 році спостерігався найвищий рівень економічної активності який становив 76,9%, особам з професійно-технічною освітою відповідав рівень економічної активності 70,4% (рис.5).

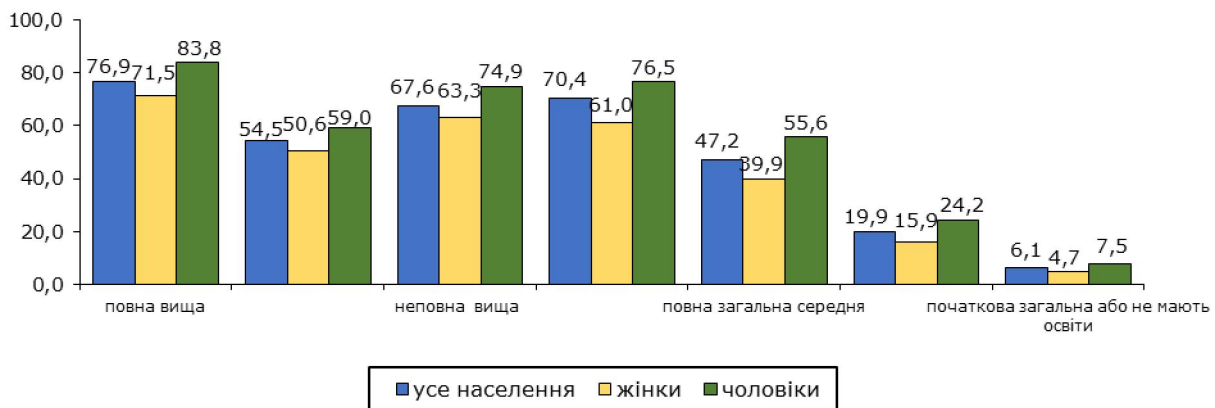

Рис.5. Економічна активність населення віком 15-70 років

З'ясовано, що серед областей із зростаючим рівнем безробіття знаходяться і області Причорноморського регіону. В Миколаївській області серед населення у віці 15–70 років у 2016 році порівняно із 2015 роком відбулося зростання рівня безробіття на 3,8 тис. осіб або на 0,8%, а серед населення у працездатному віці зростання становило 3,7 тис. осіб або 0,7%. В Одеській області серед населення у віці 15–70 років у 2016 році порівняно із 2015 роком відбулося зростання рівня безробіття на 2,4 тис. осіб або на 0,3%, а серед населення у працездатному віці зростання становило 2,4 тис. осіб або 0,2%. У Херсонській області серед населення у віці 15–70 років у 2016 році порівняно із 2015 роком відбулося зростання рівня безробіття на 5,1 тис. осіб або на 1,0%, а серед населення у працездатному віці зростання становило 5,1 тис. осіб або 1,1%. Таким чином, найвищий рівень безробіття у Одеській області, а найбільші прирости безробіття у Херсонській області Причорноморського регіону.

З'ясовано, що людський розвиток характеризується розширенням людських можливостей щодо підвищення рівня якості свого життя. До складу категорії рівня життя населення відносять різні компоненти, серед яких найчастіше виділяють: довгострокові цінності, поточні потреби, середовище життя та соціальну інфраструктуру

Здійснено аналіз рівня життя населення за Методикою вимірювання регіонального людського розвитку, що затверджена Рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 № 123-м. Розрахунок регіонального індексу людського розвитку базується на 33 показниках, згрупованих у 6 блоків: Відтворення населення; Соціальне становище; Комфортне життя; Добробут; Гідна праця; Освіта. Лідерами серед регіонів України за регіональним індексом людського розвитку за підсумками 2016 року стали: Івано-Франківська (1-ше місце), Чернівецька (2-ге місце) та Закарпатська (3-є місце) області. Необхідно зауважити, що за досліджуваний період рейтинг цих областей за індексом людського розвитку суттєво коливався. За підсумками 2016 року на останньому місці рейтингу регіонів за індексом людського розвитку опинилася Житомирська область (22-ге місце), їй передують Херсонська (21-ше місце) та Кіровоградська області (20-4те місце). За досліджуваний період 2013-2016 роки рейтинг цих областей за індексом людського розвитку завжди був незадовільним, ці області залишалися серед аутсайдерів. В стратегічних програмах розвитку для цих областей необхідно приділяти значну увагу тим блокам (відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта) котрі за методикою визначення регіонального індексу людського розвитку отримали найнижчі цифрові оцінки.

Виявлено, що серед областей Причорноморського регіону, який виступає територіальним об'єктом наших наукових інтересів, у 2016 році найнижчі позиції в рейтингу за індексом відтворення населення займає Херсонська область (21-ше місце), їй передують Одеська (15 місце) та Миколаївська область (8-ме місце). За досліджуваний проміжок часу в Причорноморському регіоні ситуація із відтворенням населення покращилася тільки в Одеській області. Аналізуючи складові інтегрального регіонального індексу людського розвитку за 2016 рік Причорноморського регіону, можливо зробити висновок, що Миколаївська область посідає 8-ме, найвище серед областей Причорноморського регіону місце за рахунок характеристик блоку «Добробут» та «Гідна праця», а інші складові блоки свідчать про потребу прийняття заходів щодо покращення відповідних показників оцінки людського потенціалу. Для Одеської області важливим є розробка заходів покращення характеристик наступних блоків: «Відтворення населення», «Соціальне середовище» та «Добробут». Для Херсонської області важливим є розробка заходів покращення характеристик наступних блоків: «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Добробут» та «Освіта».

З'ясовано, що розкриття соціально-економічної сутності інвестування в людський капітал потребує визначення їх ефективності. Складність економічної оцінки ефективності інвестування в людський капітал пояснюється тим, що наслідком інвестування в людський капітал можуть бути певні нові якості, вміння, навички або набуті компетентності людини, які неможливо виміряти або надати їм вартісну оцінку. Особливої уваги з точки зору інвестування потребують два періоди: період переходу від шкільної освіти до вибору і початку професійної освіти, коли відбувається формування

професійних компетентностей; період трудової діяльності коли виникає потреба оновлення професійних вмінь і навичок, підвищення кваліфікації тощо.

Враховуючи, важливість інвестицій у розвиток освіти для розвитку людського потенціалу, проаналізовано сучасний стан і тенденції фінансування системи освіти в Україні на підставі статистичних даних за 2007-2015 роки. За досліджуваний період очевидна тенденція зменшення витрат на освіту, найменше значення величини витрат на освіту в млн US\$ спостерігалось у 2015 році. Найбільша частка (від 75% до 85%) витрат на освіту в Україні здійснюється за рахунок державних (бюджетних) коштів. В структурі витрат за провайдером освіти, найбільша частка (від 36,8% до 42%) витрат здійснюється на першій етап вищої освіти.

Отримано рівняння тренду закономірності зміни витрат на освіту в млн US\$ у вигляді експоненціальної кривої : $y = 16266e^{-0,118x}$, яка згладжує тенденцію зміни витрат на освіту в млн US\$ з коефіцієнтом множинної детермінації, що дорівнює $R^2 = 0,7151$. Шляхом перенесення визначеної закономірності зміни витрат на освіту за 2007-2015 роки можна очікувати, що у 2018 році витрати на освіту становитимуть 5421 млн US\$. Виявлена тенденція може змінитися в сторону покращення, тобто зростання витрат на освіту за рахунок імплементації норм нових законодавчих актів про освіту та завдяки проголошеним реформам освітньої галузі.

Здійснено графічне представлення залежності Валового внутрішнього продукту в млн US\$ від загальних витрат на освіту в млн US\$, яке дає можливість стверджувати, що варіація валового внутрішнього продукту майже на 96 % залежить від витрат на освіту в млн US\$ і ця залежність має вигляд полінома третьої степені: $y = 2E-09x^3 - 0,0003x^2 + 16,874x + 4132,5$.

Структура загальних витрат на освіту за фінансуючими організаціями в Україні в 2015р. представлена на рисунку рис.6 .

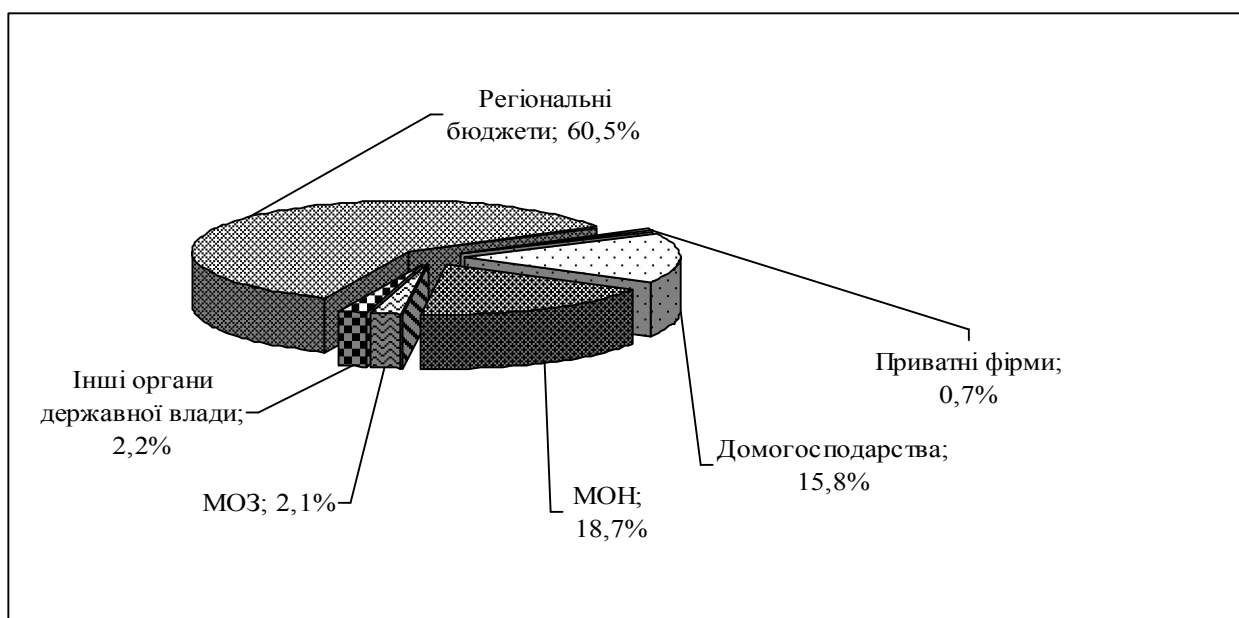

Рис. 6. Структура загальних витрат на освіту за фінансуючими організаціями в Україні в 2015р., %

«Міністерство освіти і науки виступає найбільшим адміністратором центрального бюджету і контролює 81,5% центрального фінансування (22,4% всіх витрат державного сектора), тоді як решта коштів розподіляється Міністерством охорони здоров'я (9,3%) та іншими центральними урядовими органами (Міністерством внутрішніх справ (3,5%), Міністерством культури (2,5%)). Решта фінансових посередників, з числа органів державного управління, контролювали лише 3,2% коштів Державного бюджету, спрямованих на освіту. Але більш суттєву роль у розподілі коштів, спрямованих в систему освіти відігравали регіональні та місцеві органи управління, що здійснювали пряме фінансування освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів, які в 2,6 рази перевищували кошти з Державного бюджету. Місцеві урядові структури розподіляли у 2015 році 72,5% всіх державних фондів і 60,5% загальних витрат на освіту»

Здійснено графічне представлення залежності валового регіонального продукту від рівня розвитку освіти (від індексу освіти), яке дає можливість стверджувати, що варіація валового регіонального продукту майже на 54 % залежить від рівня освіти в регіоні і ця залежність має вигляд експоненціальної функції $y = 0,0211e^{17,891x}$.

З'ясовано, що активи людського капіталу формуються за рахунок різних джерел інвестування, основне з яких державні і місцеві бюджети, другим джерелом виступають домогосподарства – це кошти батьків і родин, третє джерело становлять роботодавці. Враховуючи реформування бюджетного процесу, зменшення бюджетного фінансування на навчання студентів та нарощування контрактної форми навчання у вищих навчальних закладах, особливу увагу треба приділити активізації роботодавців в напрямку фінансування освіти на основі відбору серед студентів та випускників шкіл обдарованої молоді з метою подальшого забезпечення господарської діяльності. В такому випадку, для роботодавців в якості мотивації буде той факт, що вони зможуть забезпечувати себе кваліфікованими працівниками. Витрати на навчання майбутніх працівників через п'ять років будуть переростати в економічну вигоду, яку підприємці будуть отримувати у вигляді новаторських пропозицій та прибутку.

Таким чином, процес інвестування в людський капітал охоплює безліч невизначених факторів. В центрі цього процесу стоїть людина як носій набутих знань, умінь і навичок. Саме тому питання визначення ефективності інвестування в людський капітал не може бути однозначним і потребує подальших досліджень.

У четвертому розділі «Соціально-економічні детермінанти розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону» проведене дослідження стану та тенденційних трансформацій людського потенціалу в регіоні, здійснений стратегічний аналіз середовища розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону, обґрунтовано моніторинг «стратегічних розривів» розвитку людського потенціалу в контексті реалізації стратегічних пріоритетів регіону.

На основі закладених теоретико-методологічних основ проведено комплексне дослідження розвитку людського потенціалу у контексті трансформаційних змін соціально-економічної системи Причорноморського регіону, за результатами якого:

Досліджено сучасний стан та тенденційні зміни людського потенціалу в регіоні на етапах його формування, розвитку та реалізації. Кожний етап розглядався у розрізі окремих складових компонент, що дозволило визначити міру збалансованості людського потенціалу у регіоні в цілому та за окремими областями. Обґрунтовано, що людський потенціал залежить від індивідуальних потенціалів його носіїв і формується під впливом їх якостей з таких складових, як: демографічна, медична, освітня, інноваційна, ринкова та економічна компонента.

У процесі аналізу демографічного потенціалу з'ясовано, що останніми роками спостерігається його поступова втрата як по Україні в цілому, так і на рівні Причорноморського регіону внаслідок скорочення природного та негативного міграційного приросту. Досліджено, що на протязі 15 років, держава втратила майже 6 млн. населення, з них 3 млн. за останні 7 років і майже 1 млн. – за 2016 рік.

Узагальнюючим індикатором демографічного потенціалу населення, що використовується у міжнародних порівняннях і виступає важливим індикатором людського розвитку є показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. В цьому показнику акумулюються всі фактори, що впливають на здоров'я та життєдіяльність людини: біологічні, соціальні, екологічні, економічні, система охорони здоров'я тощо. Згідно з даними державної служби статистики України [4], станом на 1 січня 2017 року очікувана тривалість життя при народженні складає в середньому 71, 66 років по Україні. Не зважаючи на сприятливі кліматичні умови, середня очікувана тривалість життя народжених у 2017 році у Причорноморському регіоні коливається від 70,62 р. (Одеська обл.) до 69,86 р. (Херсонська обл.). Динаміка показника очікуваної тривалості життя при народженні за період 2002 по 2017 роки наведена у таблиці 2.

Протягом аналізованого періоду очікувана тривалість життя населення зросла у середньому на 1,5 роки, що можемо вважати позитивною тенденцією. Показники життєздатності для чоловіків складають у середньому 68-69 років, для жінок 70-72 роки. Разом з цим, у порівнянні з Європейськими країнами ці показники є низькими. Зокрема, «ймовірність дожити від 15 до 60 років становить для українських чоловіків лише 62%, тоді як в Італії -91%, Німеччині – 89%, Чехії – 84%, Угорщині -74%. Для жінок розрив у показниках є менш чутливим. Як наслідок, очікувана тривалість життя для юнаків, які досягли 15 річного віку на 16 років менша, ніж у їх однолітків із Швеції. Для 45-літніх чоловіків цей розрив становить 12 років, а у віці 65 років – лише 6. Тому саме у працездатному віці приховані найбільші можливості продовження тривалості життя в Україні»

Показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні та по Причорноморському регіоні, років

Регіони	Період							Приріст	
	2002	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2002	2017/2010
Україна	70,44	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	71,66	1,22	0,51
Одеська обл.	68,95	70,05	70,37	70,33	70,36	70,83	70,62	1,67	0,57
Миколаївська обл.	68,71	70,02	70,08	69,96	70,32	70,67	70,58	1,87	0,56
Херсонська обл.	69,28	69,95	70	70,03	69,95	70,16	69,86	0,58	-0,09

Проведений аналіз економічної компоненти людського потенціалу дозволив виявити позитивні тенденції підвищення його продуктивності у середньому на 146% по регіону і рентабельності (46%) протягом 2012-2016 років, що позитивно впливають на економічні показники підприємств регіону.

На основі удосконаленої автором методики бенчмаркінгу, проведено порівняльний аналіз розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону у розрізі окремих компонент та етапів життєвого циклу. Еталонні значення відбиралися з поміж обласних та середніх по Україні показників, що дозволило визначити стан людського потенціалу регіону у кожній з областей та особливості його формування під дією регіональних факторів.

Обчислено інтегральні бальні оцінки показників за окремими компонентами та стадіями життєвого циклу, за якими виявлено сильні і слабкі сторони регіону а також конкурентні переваги досягнутого потенціалу. Лідуючі позиції за демографічною та трудовою компонентою займає Одеська область (10 балів), за освітньої – Миколаївська (9,9). В цілому, показники всіх компонент (окрім інноваційної і медичної) є порівняно вищими за середні значення по Україні (табл. 3). Проведений бенчмаркінг показав, що в цілому рівень розвитку людського потенціалу майже за всіма оцінюваними компонентами є вищим, ніж у середньому по Україні.

Здійснено порівняльний аналіз регіональних чинників розвитку людського потенціалу у розрізі основних факторних груп, які у контексті мотиваційної теорії, умовно поділено на «гігієнічні чинники» та «мотиватори», що дозволило визначити їх співвідношення, окреслити регіональні можливості та перешкоди розвитку людського потенціалу у окремих областях, обґрунтувати відповідні стратегічні завдання.

Таблиця 3

Показники людського потенціалу Причорноморського регіону у 2014 році, бали

№	Компоненти людського потенціалу	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.
Демографічна компонента				
1	Середня очікувана тривалість життя при народженні, роки	9,9	9,8	9,8
2	Коефіцієнт старіння населення	10,0	9,6	9,7
3	Коефіцієнт природного приросту	10,0	5,0	6,4
4	Коефіцієнт міграційного приросту	10,0	-2,8	-7,3
5	Частка економічно активного населення,%	10,0	10,0	10,0
Інтегральний показник		10,0	6,3	5,7
Медична компонента				
6	Коефіцієнт народжуваності	9,7	9,7	10,0
7	Коефіцієнт смертності	10,0	9,4	9,3
8	Коефіцієнт захворюваності	1,4	0,7	0,8
Інтегральний показник		7,0	6,6	6,7
Освітня компонента				
9	Рівень охоплення населення середньоспеціальною освітою	3,6	10,0	9,0
10	Рівень охоплення населення вищою освітою	7,5	10,0	8,9
11	Середній бал ЗНО	9,9	9,5	9,7
Інтегральний показник		7,0	9,8	9,2
Інноваційна компонента				
12	Коефіцієнт забезпеченості економіки науковими кадрами	9,0	9,2	2,5
13	Коефіцієнт інноваційної активності дослідників, тис. грн.	3,2	0,3	10,0
Інтегральний показник		6,1	4,8	6,2
Трудова компонента				
14	Рівень участі населення у робочій силі,%	9,9	10,0	9,8
15	Рівень безробіття, %	10,0	7,4	6,8
16	Рівень розвитку малого підприємництва	10,0	0,4	0,2
Інтегральний показник		10,0	5,9	5,6
Економічна компонента				
17	Продуктивність суспільної праці, тис. грн.	6,9	6,0	3,9
18	Рентабельність людського капіталу,%	8,1	8,7	8,3
19	Роздрібний товарооборот на одну особу, грн	10,0	6,5	6,6
Інтегральний показник		8,3	7,1	6,3

Проаналізовано стан та тенденції розвитку «гігієнічного середовища» Причорноморського регіону у за такими компонентами: природні умови, якість життя та соціальна інфраструктура. Отримані результати засвідчили, що у

середньому стан соціальної інфраструктури у регіоні є нижчим ніж по Україні в цілому за переважною більшістю аналізованих індикаторів. У свою чергу, порівняльний аналіз природного середовища та якості життя показав вищі за середні по Україні результати за такими чинниками: природні умови (у середньому 8 балів), рівень забезпеченості житлом (9,5 балів по регіону), рівень криміногенної безпеки (9 балів), фактичне середньодобове споживання калорій відповідно встановлених норм (9,5 балів), відносно високий рівень доходів населення (у середньому 8,5 балів). Суттєвими недоліками, що знижують загальний рівень життя населення є низька доступність послуг, що спостерігається у Миколаївській (4,4 бали) та Херсонській (5,2 бали) областях.

Відзначено, що група факторів, умовно названа «мотиваторами», здійснює вплив безпосередньо на стадіях розвитку та реалізації людського потенціалу, стимулюючи підвищення активності населення регіону в цих процесах і мобілізуючи додаткові зусилля, що вкладаються у власний розвиток та працю. Згідно авторської методики, до «мотиваторів» віднесено такі групи факторів: стан економіки регіону, інвестиційно-інноваційна активність підприємств та характеристики ринку праці.

За результатами проведених розрахунків побудовано матрицю мотиваційних детермінант середовища розвитку людського потенціалу у регіоні (рис. 7).

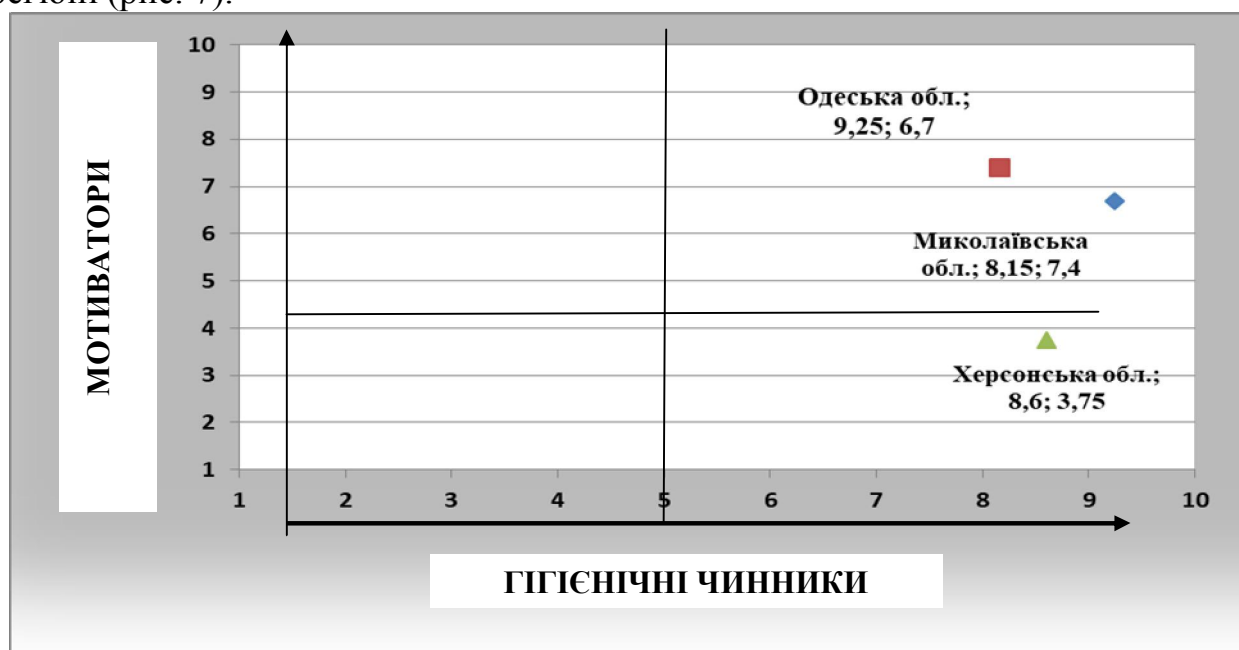

Рис.7. Мотиваційна матриця регіонального середовища розвитку людського потенціалу

Проаналізовано економічні фактори регіонального середовища Причорноморського регіону та їх вплив на розвиток і реалізацію людського потенціалу. На підставі проведеного аналізу встановлено, що в цілому економіка регіону останніми роками розвивається порівняно швидшими темпами, ніж економіка України в цілому: протягом 2010-2016 років обсяг ВРП по Причорноморському регіону зріс на 97286 тис.грн. (170%), ВВП України за

той-же період на 34416,3 тис. грн.(145%). Лідером за рівнем економічного потенціалу виступає Миколаївська область.

Зазначено, що зовнішньоекономічна активність регіону справляє активізує вплив в тому числі і на розвиток людського потенціалу, оскільки супроводжуються дифузією нових знань, технологій, інформації та продуктів. Вихід підприємств на зовнішні ринки, у свою чергу, стимулює їх до інвестування у розвиток трудових ресурсів, що виступає одним з найбільш вагомих джерел розвитку людського потенціалу, особливо його інноваційної складової. У цьому контексті зниження обсягів зовнішньоекономічної діяльності, що зафіксовано в усіх областях регіону розглядається автором як перешкода розвитку людського потенціалу.

За результатами дослідження інвестиційно-інноваційного середовища розвитку людського потенціалу виявлено значну диференціацію областей за окремими індикаторами. У порівнянні з середніми показниками по Україні, інноваційне середовище розвитку людського потенціалу оцінюється від 5,6 балів (Одеська область) до 2,3 балів (Херсонська область). Зроблено висновок, що наявна ситуація є результатом недостатньо ефективної політики місцевих органів влади щодо формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату у регіоні.

Територіальні диспропорції у межах регіону встановлено також за показниками середнього рівня заробітної плати та напруженості ринку праці. Найкращі позиції займає Одеська область, де зважена інтегральна оцінка становить 9,6 балів у 2016 році. Найсуттєвіші загрози характерні для ринку праці у Херсонській області, де спостерігається одночасно найбільший рівень навантаження на одне робоче місце та найнижчий рівень середньої заробітної плати.

Обґрунтовано, що важливим напрямом дослідження людського потенціалу є моніторинг відповідності його кількісних, структурних та якісних характеристик таким, що необхідні для ефективного розвитку регіону у стратегічній перспективі. Зазначено, що одним з інструментів такого моніторингу виступає GAP – аналіз.

Удосконалено методичний інструментарій GAP-аналізу, який адаптовано до вирішення задачі регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону, виявлення можливих позитивних та негативних «розривів».

Здійснено апробацію авторської методики GAP-аналізу за матеріалами Одеської області. У результаті встановлено, що наразі рівень людського потенціалу є достатнім для реалізації поточних цілей, проте наявні негативні тенденції щодо розвитку його окремих складових становлять стратегічні загрози для формування можливостей розвитку регіону у перспективі.

У п'ятому розділі «Стратегічні напрями управління розвитком людського потенціалу України в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем» здійснене удосконалення напрямів розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем, досліджені регіональні міграційні процеси та напрями

вирішення проблем трудової міграції в Україні, проаналізовано формування та реалізація регіональної політики людського розвитку в умовах посилення регіональних інтеграційних процесів.

Для обґрунтування напрямів розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем нами сформовано основні групи факторів, що впливають на трансформацію людського капіталу. До першої групи відносять демографічні фактори, до другої - соціально-економічні фактори. Третя група факторів, що впливають на формування людського капіталу – це інституційні фактори

Нами сформовано концепт розвитку людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах. Визначено, що для забезпечення розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем необхідно формувати специфічне регіональне відтворювальне середовище яку формуватиме відтворювальний процес, що здатний задіяти дві основні компоненти – інституційне середовище та соціальні сферу та її інфраструктуру.

Обґрунтовано напрями модернізації регіональних соціально-економічних систем. Встановлено, що в умовах сучасних глобальних тенденцій процес модернізації регіональних соціально-економічних систем повинен поєднувати три основні компоненти – соціальну, економічну та екологічну, які в системному взаємозв'язку здатні сформувати найбільш ефективні та конкурентні напрями модернізації та розвитку регіональних систем.

Визначено, що частіше за все міграційні процеси розглядають на макрорівні, але в сучасних умовах важливим елементом людського розвитку є рівень та інтенсивність регіональних міграційних процесів. З урахуванням цих чинників в Україні сформувалося два основних вектори трудової міграції – західний та східний.

Нами ґрунтовано мезо економічний підхід до формування та розвитку регіональних міграційних систем. Його суть полягає в тому, що відбувається невпинне формування взаємозв'язків між регіонами країни, в межах міграційної системи. Ця система характеризується не тільки міграційними потоками, але насамперед економічними, соціальними, демографічними, історичними, культурними, та технологічними чинниками, і відповідно функціонує в певних контекстах - економічному, соціальному, екологічному та демографічному.

Весь комплекс несприятливих тенденцій в економічній, соціальній, екологічній сфері змушує міграційні потоки переміщуватись за кордон до інших країн. В ситуації коли в межах країни різні рівні регіонального розвитку активізуються міграційні потоки в межах країни між її регіонами.

Нами побудовано модель регіональних міграційних систем, яка включає основні компоненти формування регіональних міграційних систем. Кожна така модель включатиме кілька базових підсистем: економічну, соціально-екологічну, інституціональну (рис.8).

Рис. 8. Модель регіональних міграційних систем

Визначено, що національний та регіональний ринок праці для збереження та розвитку трудового потенціалу потребує специфічних заходів щодо його захисту. Для цього має бути розроблена нова міграційна політика держави з урахуванням умов, що склалися у зв'язку з євро інтеграційним курсом України та різним рівнем соціально-економічного розвитку регіонів України.

Визначено, що основними шляхами формування регіональної політики людського розвитку в умовах посилення регіональних інтеграційних процесів повинні стати наступні: удосконалення методичних підходів до прогнозування потреби регіонів у робочій силі; посилення ролі уповноваженого державного органу у процесах прогнозування розвитку регіонального ринку праці; налагодження інституційних взаємодій між соціальними партнерами; розробка і прийняття Державної Програми повернення трудових мігрантів з-за кордону; стимулювання розвитку внутрішньої трудової міграції як альтернативи зовнішній, зокрема розвивати дорожньо-транспортну інфраструктуру (покривати якість доріг, розширювати мережу маршрутів приміського

транспорту) у міських агломераціях, що дозволить мешканцям приміських зон працювати за межами власного населеного пункту без зміни місця проживання.

Відтворення людських ресурсів як соціальний процес поділяється на фази (стадії) формування, розподілу (перерозподілу) та використання людських ресурсів. Створення стійкої системи відтворення людських ресурсів є, з одного боку, одним із принципів розвитку людського потенціалу суспільства в концептуальній схемі управління людськими ресурсами, а з іншого - способом досягнення балансу між економічним і соціальним розвитком.

Для побудови і впровадження власної концепції управління людськими ресурсами, яка відкриє можливість, при певних умовах економіки держави, отримувати найкращий результат, доцільні кроки, зображені в рисунку 9.

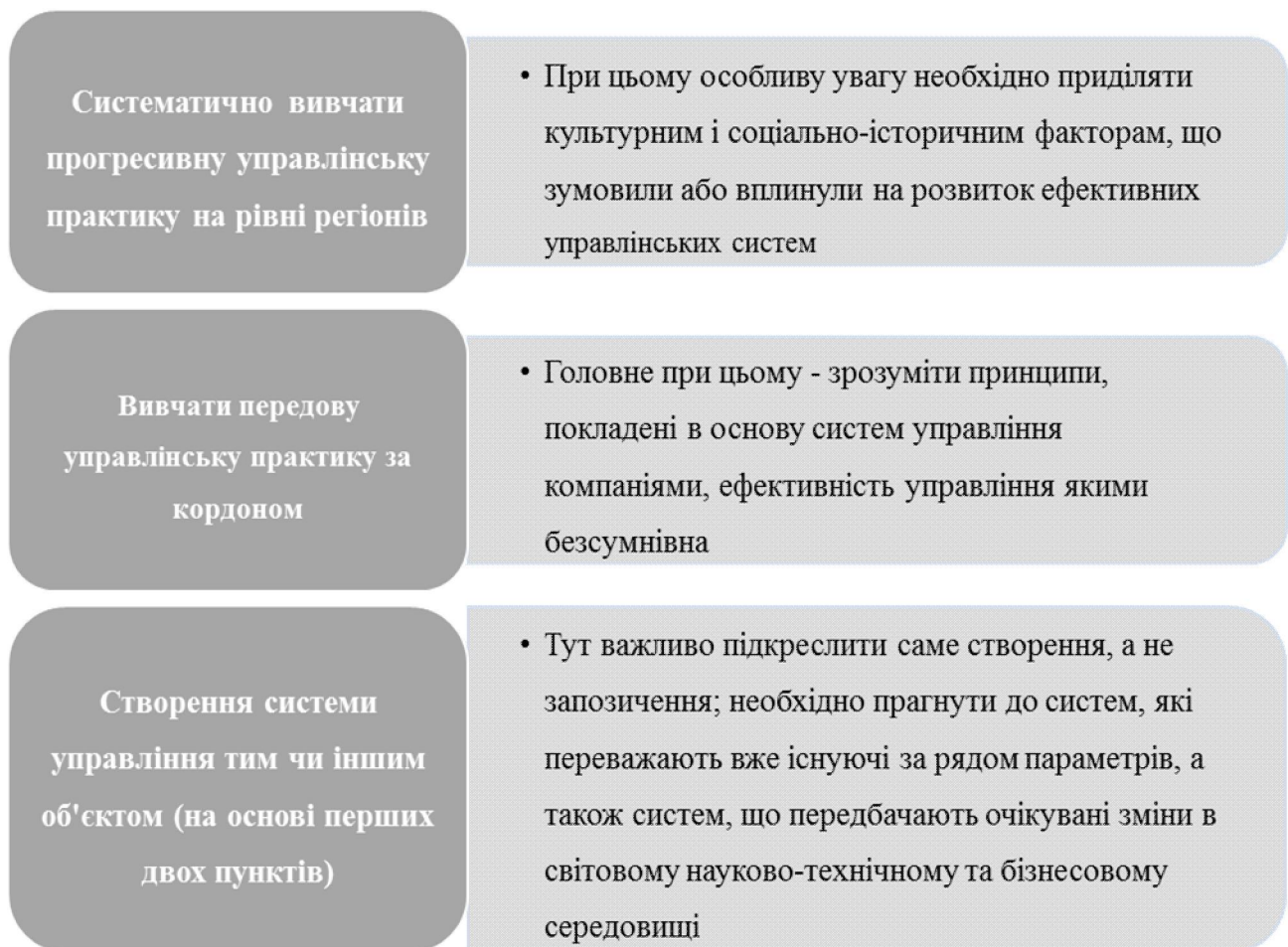

Рис. 9. Кроки, для побудови і впровадження концепції розвитку людського потенціалу регіону

Реалізація окреслених напрямів удосконалення повинна відбуватися як на національному, так і на регіональному рівнях. Це сприятиме забезпеченню збалансованості розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці, вирішенню ряду соціальних та економічних завдань, найважливішими серед яких є забезпечення підвищення освітнього рівня населення задля реалізації інтересів як окремого індивіда, так і суспільства, створення умов для сталого економічного розвитку та підвищення життєвих стандартів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі теоретичного узагальнення обґрунтовано методологічні та методичні засади, розроблено практичні рекомендації щодо вирішення важливої наукової і практичної проблеми розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем. За результатами дослідження зроблено висновки теоретичного, методологічного і науково-прикладного характеру:

1. За результатами дослідження здійснено системний підхід щодо обґрунтування актуальної наукової проблеми, що пов'язана із розробкою теоретико-методологічних засад розвитку людського потенціалу на основі поєднання процесного, системного та проблемно-цільового підходів у єдину систему, що дозволяє здійснювати комплексне дослідження його рівня, структури та ефективності використання в умовах регіональних соціально-економічних систем. Запропоновано методичний інструментарій регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону, що дозволяє визначати наявні й прогнозовані «розриви» між фактичними та цільовими показниками і слугує базою для обґрунтування відповідних стратегічних програм та поточного управління процесами розвитку людського потенціалу у регіоні. Обґрунтовано практичні рекомендації з напрямів розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем.

2. Обґрунтовано авторське трактування поняття «людський потенціал регіону» на підставі дослідження сучасних соціально-економічних концепцій, що розглядає його як унікальну комбінацію природної та набутої фізичної, соціальної, інтелектуальної, культурної і духовної компонент потенціалу його носіїв, які становлять населення регіону з відповідними умовами для їх реалізації, що дозволяють ефективно вирішувати поточні та стратегічні завдання регіонального розвитку у заданому векторі.

3. На підставі проведених досліджень розглянуто та систематизовано функції людського потенціалу в соціально-економічних системах з позиції таких класифікаційних підходів: за інтересами, за соціальним значенням, за тривалістю у часі та за сферами спрямованості. Крім того встановлено, що в контексті трансформаційних процесів, що характерні для сучасного етапу цивілізаційного розвитку, роль людського потенціалу проявляється через такі узагальнюючі функції, як: ефективний менеджмент, генерування інновацій для випереджаючого розвитку, формування конкурентних переваг та адаптація системи до змін у середовищі.

4. Розглянуто теоретичні підходи та концепції трансформації, на підставі яких запропоновано розглядати трансформацію регіональних соціально-економічних систем як комплексний процес кількісних, якісних та структурних змін елементів, зв'язків і відносин, що характеризує її генезис до іншого стану або якісно нової системи. Систематизовано та розвинуто класифікаційні ознаки трансформації, що дозволяє ідентифікувати її тип,

особливості, рушійні сили соціально-економічних перетворень регіональних систем та підвищити рівень керованості змін.

5. На підставі критичного аналізу наукових праць з проблем формування людського потенціалу у регіональних соціально-економічних системах, уточнено термін « людський потенціал економічного розвитку», під яким запропоновано розуміти систему чинників і умов, що дозволяють людським ресурсам здійснювати структурну перебудову економіки, забезпечують збалансоване нагромадження продуктивного і споживчого багатства в обсягах, достатніх для підвищення якості життя населення регіону.

6. Досліджено теоретичні підходи до класифікації факторів впливу на розвиток людського потенціалу, на основі яких здійснено їх розгорнуту систематизацію за такими ознаками: рівнем формування (глобальні, державні, регіональні, локальні, індивідуальні), сферою впливу (економічні, природні, соціальні, техніко-технологічні, політичні), ступенем керованості (стихійні, керовані, частково-регульовані), швидкістю змін (довгострокові, середньострокові та короткострокові) та напрямком впливу (стимулятори і дестимулятори).

7. Розроблено комплексну методіку дослідження людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем на основі інтеграції процесного, системного та проблемно-орієнтованого підходів, результатами якої є цілісна картина рівня і структури потенціалу, факторів його формування та реалізації, що створює передумови для визначення стану, причин та конкретних шляхів удосконалення. Узагальнено методологічні підходи, принципи, методи та інструменти наукового пізнання, що слугують базовими основами відповідної методології. Реалізація запропонованих методичних підходів слугує поглибленню регіонального аналізу компонентних дисбалансів, а реалізація методичних кроків – розширенню методології порівняльного та цільового аналізу регіонів України.

8. Запропоновано методичний інструментарій GAP-аналізу, який адаптовано до вирішення задачі регіонального моніторингу та прогнозування впливу людського потенціалу на досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону, виявлення можливих позитивних та негативних «розривів». Здійснено його апробацію за матеріалами Одеської області, на основі якої встановлено рівень відповідності його кількісних та структурних характеристик поточним і стратегічним цілям соціально-економічного розвитку регіону. Зроблено висновок про його достатність на поточний період та застереження щодо стратегічних загроз, які несуть сучасні тенденції скорочення демографічного, інноваційного та трудового потенціалу для формування можливостей розвитку регіону у перспективі.

9. Систематизовано складові елементи людського потенціалу, які згруповано у дві великі групи - компоненти потенціалу та компоненти регіонального середовища. Такий поділ дозволяє дослідити та чітко усвідомити причинно-наслідковий в'язок між рівнем людського потенціалу та його головними детермінантами, зокрема на регіональному рівні. Компоненти людського потенціалу дозволяють оцінити його сучасний стан із врахуванням

історичного досвіду формування та тенденцій розвитку. Аналіз регіональних детермінант формує уявлення про причини досягнутого рівня людського потенціалу та інструменти регулювання процесів його формування, розвитку й реалізації.

10. Запропоновано і апробовано на прикладі Причорноморського регіону методичний та аналітичний інструментарій оцінювання людського потенціалу, що базується на послідовному поєднанні, статистичних та бенчмаркінгових підходів на основі їх адаптації до відповідних умов та цілей оцінювання. Обчислені інтегральні бальні оцінки показників дозволили визначити сильні і слабкі сторони регіону а також конкурентні переваги досягнутого потенціалу. На підставі проведеного аналізу встановлено, що лідируючі позиції за демографічною та трудовою компонентою займає Одеська область (10 балів), за освітньої – Миколаївська (9,9). В цілому, показники всіх компонент (окрім інноваційної і медичної) є порівняно вищими за середні значення по Україні.

11. Розроблено структурну факторну модель та підходи до оцінювання сприятливості середовища людського потенціалу у регіональних соціо-економічних системах, що використано для спрощення процесу їх ідентифікації і прийняття своєчасних рішень щодо управління окремими аспектами людського потенціалу та його збалансованим розвитком. Здійснений порівняльний аналіз регіональних чинників розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону у розрізі основних факторних груп, які у контексті мотиваційної теорії, умовно поділено на «гігієнічні чинники» та «мотиватори», дозволив визначити їх співвідношення, окреслити регіональні можливості та перешкоди розвитку людського потенціалу у окремих областях, обґрунтувати відповідні стратегічні завдання.

12. Формалізовано основні критерії класифікації показників оцінювання людського потенціалу і факторів регіонального середовища та їх вимір у індикаторах, що дозволяє аналізувати стан та умови розвитку людського потенціалу на державному і міжрегіональному рівнях, здійснювати порівняльний аналіз, засновуючись на конкретних кількісних та якісних показниках.

13. З'ясовано, що демографічна складова виступає основним імперативом оцінки рівня розвитку людського капіталу та основним чинником соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому. Вже тривалий проміжок часу в Україні спостерігається депопуляція населення. Загалом, чисельність населення України зменшилася до 42,415 млн осіб у 2017 році порівняно із 45,783 млн осіб у 2010 році. Досліджено демографічні процеси Причорноморського регіону за період 2010-2017 рр., де чисельність населення зменшилася на 81678 осіб. Найбільше зменшення чисельності населення відбулося у Миколаївській області (-39390 осіб), за нею йде Херсонська область (-37782 осіб) і незначними зменшеннями мешканців відзначилася Одеська область (- 4506 осіб), яка є найбільш багаточисельною серед областей Причорноморського регіону.

14. Проаналізовано смертність населення за європейським стандартом. За умови фіксованої структури населення найбільше значення коефіцієнта смертності у 2016 році відповідає Київській області, на другому місці стоїть Херсонська область, де кількість померлих на 100 тис. осіб становить 1 192,1. Враховуючи відсутність статистичних даних за 2016 рік по Донецькій та Луганській областях, середній рівень європейського коефіцієнта смертності по областях України становить 1092, тобто кількість померлих на 100 тис. осіб становить 1092 особи. Таким чином, у інших двох областях Причорноморського регіону, а саме у Миколаївській та Одеській, європейський коефіцієнт смертності перевищує середнє по Україні значення. Тобто, в Причорноморському регіоні високий рівень смертності та загрозовий стан здоров'я населення, що відображається на величині природного приросту.

15. Проаналізовано рівень зайнятості населення України віком 15–70 років. З'ясовано, що у Миколаївській та Одеській областях Причорноморського регіону рівень зайнятості населення віком 15–70 років перевищував середній показник по Україні, а в Херсонській області зайнятість населення нижче середнього рівня на 0,5%. Позитивним для ринку праці України є зменшення неформальної зайнятості населення. У 2016 році в абсолютному вираженні величина неформальної зайнятості становила 3961,2 тис. осіб і зменшилась на 342,1 тис. осіб порівняно з 2015 роком. З'ясовано, що в структурі формальної зайнятості переважають особи з низьким рівнем освіти (освітнім ступенем), а в структурі неформальної зайнятості переважають особи з вищою освітою. Серед неформального сектору працевлаштування 40,8% працівники сільського, лісового та рибного господарства. Серед областей Причорноморського регіону найвищий рівень неформальної зайнятості населення в Херсонській області, він на 17,8% перевищує середнє по Україні значення. В Миколаївській області рівень неформальної зайнятості становить 27,3%, що на 4% більше середнього значення. Найкраща ситуація із неформальним працевлаштуванням в Одеській області, рівень неформальної зайнятості не досягає середнього значення і становить 18,5%.

16. З'ясовано, що Людський розвиток характеризується розширенням людських можливостей щодо підвищення рівня якості свого життя. Серед областей Причорноморського регіону, який виступає територіальним об'єктом наших наукових інтересів, у 2016 році найнижчі позиції в рейтингу за індексом відтворення населення займає Херсонська область (21-ше місце), їй передують Одеська (15 місце) та Миколаївська область (8-ме місце). За досліджуваний проміжок часу в Причорноморському регіоні ситуація із відтворенням населення покращилася тільки в Одеській області. Аналізуючи складові інтегрального регіонального індексу людського розвитку за 2016 рік Причорноморського регіону, можливо зробити висновок, що Миколаївська область посідає 8-ме, найвище серед областей Причорноморського регіону місце за рахунок характеристик блоку «Добробут» та «Гідна праця», а інші складові блоки свідчать про потребу прийняття заходів щодо покращення відповідних показників оцінки людського потенціалу. Для Одеської області важливим є розробка заходів покращення характеристик наступних блоків:

«Відтворення населення», «Соціальне середовище» та «Добробут». Для Херсонської області важливим є розробка заходів покращення характеристик наступних блоків: «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Добробут» та «Освіта».

17. Здійснено графічне представлення залежності валового регіонального продукту від рівня розвитку освіти (від індексу освіти), яке дає можливість стверджувати, що варіація валового регіонального продукту майже на 54 % залежить від рівня освіти в регіоні і ця залежність має вигляд експоненціальної функції $y = 0,0211e^{17,891x}$.

18. Враховуючи важливість інвестицій у розвиток освіти для розвитку людського потенціалу, проаналізовано сучасний стан і тенденції фінансування системи освіти в Україні на підставі статистичних даних за 2007-2015 роки. За досліджуваний період очевидна тенденція зменшення витрат на освіту, найменше значення величини витрат на освіту в млн US\$ спостерігалось у 2015 році. Найбільша частка (від 75% до 85%) витрат на освіту в Україні здійснюється за рахунок державних (бюджетних) коштів. В структурі витрат за провайдером освіти, найбільша частка (від 36,8% до 42%) витрат здійснюється на першій етап вищої освіти. З'ясовано, що активи людського капіталу формуються за рахунок різних джерел інвестування, основне з яких державні і місцеві бюджети, другим джерелом виступають домогосподарства – це кошти батьків і родин, третє джерело становлять роботодавці. Враховуючи реформування бюджетного процесу, зменшення бюджетного фінансування на навчання студентів та нарощування контрактної форми навчання у вищих навчальних закладах, особливу увагу треба приділити активізації роботодавців в напрямку фінансування освіти на основі відбору серед студентів та випускників шкіл обдарованої молоді з метою подальшого забезпечення господарської діяльності. В такому випадку, для роботодавців в якості мотивації буде той факт, що вони зможуть забезпечувати себе кваліфікованими працівниками.

Розроблено рекомендації з удосконалення напрямів розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем та виокремленні пріоритетних джерел інвестування активів людського капіталу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Огієнко М.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем. Монографія. – Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2018 – 450 с.

Статті у наукових фахових виданнях України, у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

2. Огієнко М.М. Регіональні міграційні процеси у розвитку людського потенціалу / М.М. Огієнко // Вісник ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, Серія

«Економічні науки» – 2017. – № 2. – С. 256-268. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

3. Огієнко М.М. Сучасний стан людського потенціалу України: регіональний розріз / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Вісник ХНАУ ім.В.В.Докучаєва, Серія «Економічні науки» – 2017. –№ 3. – С. 347-360. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

4. Огієнко М.М. Цілі, принципи та напрямки трансформації регіональних соціально- економічних систем / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна, Н.М. Тимченко, Д.Є. Нікон // Вісник ХНАУ ім.В.В.Докучаєва, Серія «Економічні науки» – 2017. – № 4. – С. 430-439. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

5. Огієнко М.М. Дослідження стану та тенденційних трансформацій людського потенціалу в регіоні / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Економіка та держава. – 2018. № 2. – С. -103-108. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

6. Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження людського потенціалу у контексті процесного підходу / М.М. Огієнко // Агросвіт. – 2018. – № 3. – С. 68-71. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

7. Огієнко М.М. Методичні засади оцінки людського потенціалу регіональних соціо-економічних систем / М.М. Огієнко // Агросвіт. – 2018. – № 4. – С. 33-40. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

8. Огієнко М.М. Теоретичні підходи до класифікації факторів розвитку людського потенціалу / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Інвестиції: практика та досвід – 2018. –№ 3. – С. 74-78. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

9. Огієнко М.М. Система показників оцінювання людського потенціалу: регіональний аспект / М.М. Огієнко // Інвестиції: практика та досвід – 2018. – № 4. – С. 72-76. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

10. Огієнко М.М. Вплив грошових переказів трудових мігрантів України на розвиток економік . – Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Серія: Економіка. №247, Вип. 235. – м. Миколаїв, 2014 р., С. 41-45.

11. Огієнко М.М. Міграція між країнами ЄС та Україною: поточна ситуація та прогноз / М.М. Огієнко // Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського, Вип. 5.3(112). м. Миколаїв, 2014. – С. 83-87.

12. Огієнко М.М. Управління конкурентоспроможністю підприємств АПК на ринках країн ЄС / М.М. Огієнко // Науковий вісник мну імені В. О. Сухомлинського. економічні науки. – 2015. – С. 118-121.

13. Огієнко М.М. Пошук потенційних ділових партнерів на ринку країн Європейського Союзу при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.–

Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – Вип. 5(121). – Львів. – 2016. – С 44-48.

14. Огієнко М.М. Пошук ділових партнерів для українських товаровиробників на ринку країн ЄС. – Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. 17. – 2017. – С. 58-62.

15. Огієнко М.М. Впорядкування міграційних процесів в Україні як фактор поліпшення людського потенціалу / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. 20. – 2017. – С. 752-756.

16. Огієнко М.М. Управління людським потенціалом регіонального рівня в умовах глобальних викликів та загроз / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Економічна та продовольча безпека. – 2016. – Том 4. Вип. 3. – С. 49-54.

17. Огієнко М.М. Сучасні підходи до формування концепту людського потенціалу / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Економічна та продовольча безпека. – 2016. – Том 4. Вип. 4. – С. 48-52.

18. Огієнко М.М. Моніторинг «стратегічних розривів» розвитку людського потенціалу в контексті реалізації стратегічних пріоритетів регіону / М.М. Огієнко // Економічна та продовольча безпека. – 2017. – Том 5. Вип. 2. – С. 31-38.

19. Огієнко М.М. Порівняльний аналіз якості життя населення як чинника розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону / О.В. Гуріна, М.М. Огієнко // Економічна та продовольча безпека. – 2017. – Том 5. Вип. 3-4. – С. 16-23.

20. Огієнко М.М. Соціалізація економіки: сутність та категоріальний апарат / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2017. – Вип. 6. – С. 112-118.

21. Огієнко М.М. Концепт розвитку людського потенціалу через призму модернізації регіональних соціально-економічних систем / М.М. Огієнко // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Т. 2. – № 3. – С. 122-131. (журнал представлено у міжнародних наукометричних базах даних Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase).

22. Огієнко М.М. Ефективність людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах України / М.М. Огієнко // Вісник ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, Серія «Економічні науки» – 2018. – № 1. – С. 256-268. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

23. Огієнко М.М. Оцінка рівня життя населення за індексом регіонального людського розвитку / М.М. Огієнко // Вісник ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, Серія «Економічні науки» – 2018. – № 2. – С. 156-168. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus).

Статті у міжнародних виданнях:

24. Огієнко М.М. Моніторинг управління людським потенціалом в Україні / М.М. Огієнко // International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings, Part II, November 17th, 2017. Le Mans, France: Baltija Publishing. 172 pages. P.110-112.

Тези доповідей та матеріали науково–практичних конференцій:

25. Огієнко М.М. Регіональний людський потенціал: основні підходи та напрямки розвитку / М.М. Огієнко // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [Сучасна національна економіка країни: проблеми, дослідження, перспективи], (20 жовтня 2017 р., м. Київ). – Національний авіаційний університет, 2017. – С. 47-50.

26. Огієнко М.М. Теоретичні аспекти трансформації регіональних соціально-економічних систем / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна // IV Міжнародна науково-практична конференція [Глобальний економічний простір: Детермінанти розвитку], (15 грудня 2017 р., м. Миколаїв). – Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2017. – С. 119-121.

27. Огієнко М.М. Регіональні міграційні процеси у розвитку людського потенціалу / М.М. Огієнко // Національний авіаційний університет, Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна національна економіка країни: проблеми, дослідження, перспективи» (24 грудня 2017 р., м.Київ) – 2017. – С. -47-51.

28. Огієнко М.М. Оцінка рівня безробіття та соціальна політика зайнятості населення України / М.М. Огієнко, О.В. Гуріна, А.-М.І. Архангельська // II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція [Фінансове регулювання зрушень у економіці України], 18 квітня 2018 р. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2018.– С. 152-155.

Навчальні посібники:

29. Міжнародна торгівля послугами: навчально–методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / І.Т. Кіщак, А.В. Огієнко, М.М. Огієнко та ін.; за заг. ред.. І.Т. Кіщака, А.В. Огієнко. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 340 с. (авт. внесок 70 стр.)

30. Social and economic aspects of sustainable development of regions. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-52-9; pp.400, illus., tabs., bibls.

31. Проектний менеджмент: навчально–методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Дучмал М., Кіщак І.Т.,Огієнко М.М., Покуса Т., Федосова А.О., Обозна А.О., Пінчук А.С. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-71-0; pp.406, illus., tabs., bibls. (авт. внесок 60 стр.)

32. Міжнародна торгівля послугами: навчально–методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / І.Т. Кіщак, А.В. Огієнко, М.М. Огієнко та ін.; за заг. ред.. І.Т. Кіщака, А.В. Огієнко. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 340 с.

33. Управління проектами: навчально–методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Дучмал М., Кіщак І.Т.,Огієнко М.М., Покуса Т., Федосова А.О., Обозна А.О., Пінчук А.С. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-62683-71-0; pp.406, illus., tabs., bibls

АНОТАЦІЯ

Огієнко М.М. Розвиток людського потенціалу в умовах

трансформації регіональних соціально-економічних систем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Одеська національна академія харчових технологій, Одеса, 2018.

Дисертацію присвячено розробці теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій з розвитку людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем.

Представлено основні тенденції управління людським потенціалом регіонального рівня та принципи, на основі яких повинна будуватися концепція розвитку людського потенціалу регіону. Доведено, що відтворення людських ресурсів як соціальний процес поділяється на фази формування, розподілу та використання людських ресурсів. Розроблено стадії відтворення людських ресурсів та структура управління цим соціальним процесом на регіональному рівні..

Визначено, що основними шляхами формування регіональної політики людського розвитку в умовах посилення регіональних інтеграційних процесів повинні стати наступні: удосконалення методичних підходів до прогнозування потреби регіонів у робочій силі; посилення ролі уповноваженого державного органу у процесах прогнозування розвитку регіонального ринку праці; налагодження інституційних взаємодій між соціальними партнерами; розробка і прийняття Державної Програми повернення трудових мігрантів з-за кордону; стимулювання розвитку внутрішньої трудової міграції як альтернативи зовнішній, зокрема розвивати дорожньо-транспортну інфраструктуру (покращувати якість доріг, розширювати мережу маршрутів приміського транспорту) у міських агломераціях, що дозволить мешканцям приміських зон працювати за межами власного населеного пункту без зміни місця проживання.

Реалізація окреслених напрямів удосконалення повинна відбуватися як на національному, так і на регіональному рівнях. Це сприятиме забезпеченню збалансованості розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці, вирішенню ряду соціальних та економічних завдань, найважливішими серед яких є забезпечення підвищення освітнього рівня населення задля реалізації інтересів як окремого індивіда, так і суспільства, створення умов для сталого економічного розвитку та підвищення життєвих стандартів

Ключові слова: людський потенціал, соціально-економічний розвиток, міграційні процеси, модернізація систем, ринок праці, концепція розвитку, трудова міграція.

АННОТАЦИЯ

Огиенко М.М. Развитие человеческого потенциала в условиях трансформации региональных социально-экономических систем. - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 - развитие производительных сил и региональная экономика. - Одесская национальная академия пищевых технологий, Одесса,

2018.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических основ и практических рекомендаций по развитию человеческого потенциала в условиях трансформации региональных социально-экономических систем.

Представлены основные тенденции управления человеческим потенциалом регионального уровня и принципы, на основе которых должна строиться концепция развития человеческого потенциала региона. Доказано, что воспроизведение человеческих ресурсов как социальный процесс делится на фазы формирования, распределения и использования человеческих ресурсов. Разработан стадии воспроизводства человеческих ресурсов и структура управления этим социальным процессом на региональном уровне.

На основании критического анализа научных работ по проблемам формирования человеческого потенциала в региональных социально-экономических системах, уточнено термин «человеческий потенциал экономического развития», под которым предложено понимать систему факторов и условий, позволяющих человеческим ресурсам осуществлять структурную перестройку экономики, обеспечивают сбалансированное накопления производительного и потребительского богатства в объемах, достаточных для повышения качества жизни населения региону. Досліджено теоретические подходы к классификации факторов оп иву на развитие человеческого потенциала, на основе которых осуществлено их развернутую классификацию по следующим признакам: уровнем формирования (глобальные, государственные, региональные, локальные, индивидуальные), сферой влияния (экономические, природные, социальные, технико-технологические, политические), степенью управляемости (стихийные, управляемые, частично регулируемые), скоростью изменений (долгосрочные, среднесрочные и краткосрочные) и направлением действия (стимуляторы и дестимуляторы).

Разработана комплексная методика исследования человеческого потенциала региональных социально-экономических систем на основе интеграции процессного, системного и проблемно-ориентированного подходов, результатом которой является целостная картина уровня и структуры потенциала, факторов его формирования и реализации, создает предпосылки для определения состояния, причин и конкретных путей усовершенствования. Обзор методологические подходы, принципы, методы и инструменты научного познания, которые служат базовыми основами соответствующей методологии. Реализация предложенных методических подходов служит углублению регионального анализа компонентных дисбалансов, а реализация методических шагов - расширению методологии сравнительного и целевого анализа регионов Украины.

Определено, что основными путями формирования региональной политики человеческого развития в условиях усиления региональных интеграционных процессов должны стать следующие: совершенствование методических подходов к прогнозированию потребности регионов в рабочей силе; усиление роли уполномоченного государственного органа в процессах

прогнозирования развития регионального рынка труда; налаживание институциональных взаимодействий между социальными партнерами; разработка и принятие Государственной программы возвращения трудовых мигрантов из-за рубежа; стимулирование развития внутренней трудовой миграции как альтернативы внешней, в частности развивать дорожно-транспортную инфраструктуру (улучшать качество дорог, расширять сеть маршрутов пригородного транспорта) в городских агломерациях, что позволит жителям пригородных зон работать за пределами собственного населенного пункта без изменения места проживания.

Построена модель региональных миграционных систем, которая включает основные компоненты формирования региональных миграционных систем. Каждая такая модель будет включать несколько базовых подсистем: экономическую, социально-экологическую, институциональную.

Определено, что национальный и региональный рынок труда для сохранения и развития трудового потенциала требует специфических мер по его защите. Для этого должна быть разработана новая миграционная политика государства с учетом условий, состоявшие в связи с евро интеграционным курсом Украины и разным уровнем социально-экономического развития регионов Украины.

Реализация обозначенных направлений совершенствования должна происходить как на национальном, так и на региональном уровнях. Это будет способствовать обеспечению сбалансированности развития рынка образовательных услуг и рынка труда, вы-решению ряда социальных и экономических задач, важнейшими из которых является обеспечение повышения образовательного уровня населения для реализации интересов как отдельного индивида, так и общества, создание условий для устойчивого экономического развития и повышения жизненных стандартов

Ключевые слова: человеческий потенциал, социально-экономическое развитие, миграционные процессы, модернизация систем, рынок труда, концепция развития, трудовая миграция.

SUMMARY

Ogienko M.M. Development of human potential in the context of transformation of regional socio-economic systems. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.05 - development of productive forces and regional economics. - Odessa National Academy of Food Technologies, Odessa, 2018.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological principles and practical recommendations for the development of human potential in the context of transformation of regional socio-economic systems.

The main trends of human potential management at the regional level and principles on the basis of which the concept of development of human potential of the region should be constructed are presented. It is proved that the reproduction of human resources as a social process is divided into phases of formation, distribution

and use of human resources. The stages of reproduction of human resources and the structure of management of this social process at the regional level have been developed ..

It is determined that the main ways of forming the regional policy of human development in the conditions of strengthening of regional integration processes should be the following: improving methodological approaches to forecasting the needs of regions in the workforce; strengthening the role of the authorized state body in the processes of forecasting the development of the regional labor market; establishment of institutional interactions between social partners; development and adoption of the State Program for the return of labor migrants from abroad; stimulate the development of internal labor migration as an external alternatives, in particular to develop the road transport infrastructure (to improve the quality of roads, to expand the network of routes for urban transport) in urban agglomerations, which will allow residents of suburban areas to work outside their own locality without changing their place residence.

The implementation of the identified areas of improvement should take place both at the national and regional levels. This will contribute to ensuring the balance between the development of the market for educational services and the labor market, and the solution of a number of social and economic tasks, the most important of which is to provide an increase in the educational level of the population in order to realize the interests of both the individual individual and society, creating conditions for a sustainable economic development and improvement of living standards

Key words: human potential, socio-economic development, migration processes, system modernization, labor market, concept of development, labor migration.

Підписано до друку 10.05.2018 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 0,9. Зам. № 535.
Наклад 100 прим.

Надруковано з готових оригінал-макетів ФОП Попова Н.М., м. Одеса,
вул. Палубна, 9/4. Тел. 777-80-61